

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

L. S. Ravn: Degne og skoleholdere i Haderslev provsti 1830–45

Bjørn Svendsen: H. P. Hanssen

Ib Andersen: Mette Petersdatter

F. S. Grove-Stephensen: Brigitta kom hjem som Cornelia Helena

Sagt og skrevet

Bog anmeldelser

Tyske fadderskaber i Nordslesvig

Grænselandsdagbog

JANUAR

1 · 1979

55. ÅRGANG

Museet på Sønderborg slot

Særudstilling: Landkort og prospekter 18.11.1978–1.3.1979. Åbningstid alle dage: kl. 13–16.
Entré til hele museet incl. særudstillinger: Voksne 2,- kroner, børn 1,- kroner.

T. O. Achells: Haderslev i gamle Dage. To bind. 1926–29 købes. God pris betales.
Henvendelse til Sønderjysk Månedsskrifts redaktion på telefon (04) 52 17 37.

Særudstillinger på Haderslev Museum

Fra 12.1.–3.4. afholder Kunstforeningen udstilling med vævede tæpper og ting fra moderne glasbrug.

Fra 10.2.–28.2. afholder Kunstforeningen ligeledes en udstilling med Kirsten Christensen.

Fra 10.3.–8.4. vil galleriejer Jacob Clausen arrangere en udstilling med postkort fra forrige århundrede og frem til idag. Og endelig fører museet endnu forhandlinger om udstillingen »Tre byer i Vikingetiden«, nemlig Wolin, Dorestad og Hedeby.

H. V. Gregersen: Toldsted ved Hærvejen

Arnkielernes hjemstavn. Et bidrag til Urnehoved-egnens samt oksehandelens historie. 250 sider. Favørpris: kr. 49,- (i boghandelen kr. 69,70).

Folkeligt Forlag. Postbox 22. 6100 Haderslev.

H. V. Gregersen, der tidligere har udsendt bøgerne Messe og Marked, Niels Heldvad, Den Lüneburgske Saltoktroi, Plattysk i Sønderjylland (disputats) og Egnen omkring Vojens, henvender sig også med sin nye bog til alle interesserede i Sønderjyllands historie.

Bogen skildrer livet ved Hærvejen mellem Immervad og Bov, og på grundlag af de righoldige toldregnskaber fra Toldsted vest for Åbenrå belyses handelslivet i ældre tid.

Bogen er således på én gang kulturhistorie og økonomisk historie, men den rummer tillige et rigt persongalleri. Arnkielerne med deres kendteste mand, forfatteren og provsten Troels Arnkiel fra Åbenrå, de forskellige toldere ned gennem tiderne, samt alle de store studehandlere fra området mellem Jylland og Øerne og ned over Nordvesttyskland til Nederlandene, blandt hvilke mange tilhørte det gamle danske købstad-aristokrati.

Varnæs Birk

er et lokalhistorisk årsskrift for Varnæs og omegn, udgivet af Varnæs Birks Borgerforening, redigeret af Ib Andersen, Varnæs.

Fra de foreløbig tre årgange kan nævnes af afhandlingerne bl.a.: Degn Gammelgårds erindringer – Om Bovrup bys udskiftning – Var der hekse og troldkarle i vort sogn i gamle dage? – Fra de gamle bøderegistre – Et mærkeligt fund på kirkegården – Kystmillitsen i Varnæs 1807–14 – Thomas Kaufmann. Nr. 3 omfatter 78 sider med ca. 14 illustrationer og 2 kort (Pris 30 kr.). Nr. 1 og 2 er ved at være udsolgt. Nr. 4 udkom december 1978 i 325 eksemplarer. Varnæs Birk kan erhverves hos

Svend Agertoft,
Voldagergård, Varnæs,
6200 Åbenrå.
(Telf. 68 01 94).

Ib Andersen,
Lindeallé 7, Varnæs,
6200 Åbenrå.
(Telf. 68 04 93).

Vedsted gamle skole bygget 1834. Billedet menes taget omkring 1900. Claus Boesen Christensen, der var meget interesseret i sognets mange oldtidsminder, var degn og lærer i Vedsted fra 1887–1912. Hans søn, Jes Christensen, var leder af den danske skole i Lyksborggade i Flensborg fra 1945–55, og hans sønnesøn er Dr. Helmut Christensen, stadskæmner og borgmester sammesteds.

Degne og skoleholdere i Haderslev Provsti 1830-45

AF L. S. RAVN

Der var mange årsager til, at dansk blev bevaret som almuesprog i Nordslesvig gennem 1800-tallet. Blandt de mest betydningsfulde var landsbyskolerne, og fhv. stadsskoleinspektør L. S. Ravn, Haderslev, giver en fremstilling af forholdene i Haderslev provsti, der kan stå som generalnævner for landsdelen.

Folkeskolen har utvivlsomt i den første halvdel af 1800-tallet spillet en afgørende rolle i Sydslesvigs fortyskning. Der kan i denne

forbindelse henvises til Børge L. Barløses afhandling »Skolen i Sydslesvig indtil 1848«, hvor forfatteren netop ser det som sin opgave at påvise skolens indflydelse på den kulturelle og den nationale udvikling.

Det er da nærliggende at rejse det spørgsmål, hvilken rolle landsbyskolen i Nordslesvig har spillet for bevarelse og fremme af det danske sprog i tiden 1830–45, den periode, der almindeligvis omtales som tiden, da Sønderjylland vågnede. I denne forbindelse må man se bort fra de nordslesvigske køb-

stadskoler, der havde tysk undervisnings-sprog med et vist antal dansktimer. Skulle spørgsmålets besvarelse omfatte alle Nordslesvigs provstier, ville det sprænge rammerne for dette indlæg. Vi må i det følgende i hovedsagen koncentrere os om Haderslev provsti som det provsti, hvor den kulturelle og den nationale opvågnen tydeligst og kraftigst gav sig tilkende.

Situationen i Nordslesvig

Danske historikere er enige om bedømmelsen af situationen omkring 1830.

Hans Jensen:¹ »Ved år 1830 har det danske Sønderjylland, Nordslesvigs egne, endnu været som en stille og upåagtet krog i det danske monarki. Her boede en dansktalende befolkning tålmodig vant til, at deres verdslige øvrighed betjente sig af det tyske sprog, skønt der fra gammel tid lød dansk både i kirke og skole.«

Troels Fink:² »At der i denne landsdel, hvor dansk sprog indtog en så ringe og ringeagtet stilling kunne opstå en levende dansk bevidsthed, måtte forekomme de fleste utænkeligt.«

Knud Fabricius:³ »Med rette er det sagt, at Sønderjylland endnu i trediverne var et nationalt set sovende land.«

P. Lauridsen:⁴ »År 1830 var Nordslesvig endnu en mørk krog, ufuldkommen kendt og lidet påagtet ... Sønderjylland var et dansk legeme i fremmede klæder, overhjulvet af en tysk kulturhimmel, der ikke tillod den nydanske ånd at trænge ind i befolkningen.«

Men historikerne er også enige i, at situationen i de følgende årtier skifter karakter.

Troels Fink:⁵ »I 1830'erne og 40'erne skete der et folkeligt nationalt gennembrud, hvor den sønderjyske almue, der ubevidst igennem århundreder havde levet videre på det gamle danske grundlag, som det stadig gav sig udslag i sprog, sagn, viser, rim og remser, blev sig bevidst som en del af det danske folk, og en ny politisk vilje blev vakt.«

Th. Roust:⁶ »Den nationale vækkelse var knyttet til Haderslev amt; den begyndte uhyre svagt og voksede sig i forbausende få år stærk.«

Knud Fabricius:⁷ »De begivenheder i den første halvdel af 1843, som fulgte på stænderforsamlingens opløsning og Hiort Lorenzens tilbagevenden til Haderslev, hører til de mest glansfulde i Sønderjyllands historie.«

P. Lauridsen⁸ efter at den danske bog i 1840 var blevet modtaget med åbne arme af nordslesvigerne: »Det var guldalderens litteratur, der brød land. Dens tale trænger frem selv til de fjerneste og goldeste landsbykroge som en ildnende hvisken og forstyrrede den gravens fred, Sønderjylland hidtil havde nydt.«

Grundtvigs meget pessimistiske syn på forholdene i Slesvig, som han tegner dem i nogle politiske betragtninger i 1831, er blot 13 år senere på Skamlingsbanken afløst af en forvisning om, at netop i det gamle grænse-land skal hans idé om en dansk folkehøjskole blive ført ud i livet.

Forudsætningerne for vækkelsen

Når der i Nordslesvig i løbet af et kort åremål skete en så skelsættende udvikling, som vore historikere beskriver den, må det være nærliggende at efterspore de betingelser, de forudsætninger, under hvilke denne udvikling fandt sted.

Skal en befolkning vækkes til national bevidsthed, sker det i reglen i en situation, hvor der bliver tale om et valg, en beslutning, en holdning, der er affødt af tydeligt optrukne linier. Nok var oprettelsen af stænderforsamlingen i Slesvig af stor betydning. Den skabte det forum, hvor også landbefolkningens egne valgte mænd kom til orde, og hvor de med gode, dygtige rådgiveres hjælp kunne pege på den nordslesvigske dansktalende befolknings særlige situation inden for hertugdømmet. Alligevel stod endnu omkring år 1840 nordslesvigerne ret ligeegyldige

over for den begyndende nationale rørelse.

Det blev tydeligvis den dramatiske konfrontation i stændersalen i Slesvig i novemberdagene 1842, der skabte det røre, der klart afspejler sig på Sommerstedfesten den 21. februar 1843 og møderne på Skamlingsbanken. Da Hiort Lorenzen spurgte Falck, om han skulle tie, fordi han havde stødt an imod formerne, eller fordi han havde talt dansk, fik han svaret: »Ja, fordi De talte dansk.«

Det følte af menigmand som en provokation, en åbenlys krænkelser af det modersmål, der slægt efter slægt havde været almuens dyre eje. Det virkede som et kampsignal, der vakte harme og udløste den politiske vilje til den selvhævdelse, der længe havde slumret. Og netop i denne situation mødte nordslesvigerne landsmænd nordfra i et folkefællesskab, der viste sig bæredygtigt fremover, og gav begivenhederne et videre perspektiv.

Det kulturelle opgør mellem dansk og tysk var derimod en proces, der strakte sig over årtier. Skulle dansk åndskultur i grænselandet slå rod på det gamle grundlag, krævedes der både tid og møje. Det måtte blive befolkningens egen sag. De tusinder af nordslesvigerne, der samledes på Skamlingsbanken, mødte med en folkelig og kulturel baggrund. En sådan kan ikke importeres udefra, men må skabes i lokalsamfundet i en jævnt glidende udvikling under stedlige vilkår.

Vilkårene

Efter statsbankerotten i 1813 kom der fattige tider ikke mindst for landbruget, og mange landmænd i Nordslesvig måtte kæmpe hårdt for at klare krisen. Hvad nu forholdene i Haderslev provsti angår, er der grund til at pege på, at landbruget, der så afgjort var det bærende erhverv, fra 1830 at regne kunne glæde sig over højere korn- og landbrugspriser. De fleste gårdmænd var her kongelige fæstere, der var ret frit stillet. De havde aldrig kendt hoveri og havde et vist selvstyre med sandemænd i retsafgørelser. Bøn-

derne blev ofte udnævnt til sognefogeder og skoleforstandere.

Efterhånden blev Haderslev provstis bønder ret velstående, hvad der må regnes for et ikke uvæsentligt plus på vejen til folkelig og national selvhævdelse.

Sprogsagen

Selv om man tillægger de økonomiske vilkår en ikke ringe betydning, viser grænselandets historie, at opgøret mellem tysk og dansk blev udkæmpet på et andet område. Det blev først og fremmest sprogsagen, kampen kom til at dreje sig om. Det danske modersmål var den kulturarv, nordslesvigerne måtte værne om, hvis ikke de skulle miste deres livstråd. Professor Christian Paulsen havde 1832 i sit skrift »Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig« formet de manende ord: »Sproget er folkenes helligdom. De slægtled, som lidt efter lidt glemmer det gamle sprog og lærer det nye, lider i deres åndelige udvikling.«

Nu var embedssproget tysk helt op til Kongeåen. De officielle forordninger udkom på tysk. Forhandlingerne i retten foregik hovedsageligt på tysk. Selv fra herredstinget i Haderslev blev det danske sprog lidt efter lidt fortrængt for helt at forsvinde i 1837. Embedsmændene, det bedre borgerskab, selv adskillige præster, talte tysk i hjemmene.

I de fleste distriktsskoler blev der givet undervisning i tysk, nok hyppigst mod ekstrabetaling til læreren. Selv i rent dansk-talende sogne var forældrene længe modstandere af at afskaffe de tyske abc'er og de tyske regnebøger til fordel for danske.

Der findes mange eksempler på, at det tyske sprog i løbet af adskillige slægtled havde erobret en så dominerende plads i grænselandet, at situationen nok kunne give anledning til bekymring, så meget mere som faren af menigmand forblev upåagtet.

Således var den hyldestadresse, som otte

Åbenrå-lærere og tolv landsbylærere i Åbenrå provsti – deriblandt danskuddannede – i januar 1840 fremsendte i anledning af kong Christian VIIIs tronbestigelse skrevet på tysk. Mens landsbylærerne i Haderslev provsti i 1833 stiledede deres ansøgning »Til Kongen«, henvendte lærerne i Åbenrå provsti sig til »Allerdurchlauchtigster, Grossmächtigster, Allergnädigster Erbkönig und Herr.« Lærernes aktion skete sikkert ikke i forståelse med deres foresatte provst Johs. Andreas Rehhoff, der så afgjort var slesvig-holstensk orienteret. Var der tværtimod tale om en demonstrativ afstandtagen fra provstens holdning, selv om det skete på tysk?

I sprogsagen styrede myndighederne i København og på Gottorp en siksakkurs og forspildte enhver chance.

Det tragiske er vel egentlig, at både Frederik VI og Christian VIII af ærlig vilje søgte at støtte det danske sprog i Nordslesvig; men de og deres rådgivere ville først og fremmest holde sammen på helstaten. At løse begge opgaver på samme tid magtede de ikke.

Landsbylærerne i Haderslev provsti

Når det drejer sig om den betydningsfulde opgave at modvirke den truende germanisering sydfra og at bevare og fremme det danske sprog, kan man ikke undgå at beskæftige sig med skolen og dens lærere. Hos danske historikere træffer man megen usikkerhed og ofte en fejlvurdering, når det gælder spørgsmålet om landsbylærerne i Nordslesvig i 1830'erne og 40'erne. I reglen nøjes de med kort at meddele, at nogle lærere var uddannet på Skårup seminarium. Ingen har nærmere undersøgt spørgsmålet om de danskuddannede lærere, og forklaringen herpå må søges i den kendsgerning, at der ikke fandtes en udførlig redegørelse for læreransættelserne i Nordslesvig i tiden 1830–45. Imidlertid hævder G. Japsen⁹ i afhandlingen »Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen«:

»Det kan straks fastslås, at størstedelen af de nordslesvigske lærere efterhånden fik deres uddannelse på danske seminarier.« At denne påstand ganske svarer til kendsgerningerne skal i det følgende anskueliggøres, specielt hvad angår Haderslev provstis landsbylærere.

I efteråret 1833 underskrev 50 degne og skoleholdere ved Haderslev provstis landsbyskoler egenhændigt en ansøgning om konfirmation af en plan til oprettelse af en ny lærerenkepensjonskasse, da man fandt den hidtidige af 1780 utilstrækkelig. Planen indeholdt 24 paragraffer og var skrevet på et udmærket dansk. Med planen fulgte en kort ansøgning stilet »Til Kongen«, dateret 28. december 1833 og underskrevet af degnene H. Boysen, Øsby, og B. Bekker, Gl. Haderslev. Regeringen på Gottorp gjorde mange indvendinger, og der udspandt sig en årelang korrespondance mellem regeringen og initiativtagerne, selvsagt ført på tysk. Resultatet blev, at forslaget ikke blev godkendt og dermed bortfaldt.

Nogle lærere havde på grund af økonomiske betænkeligheder ikke underskrevet ansøgningen: August Hye, Gl. Haderslev, P. Chr. Jensen, Vonsbæk, Anders Kloster, Sommersted, Asmus Nielsen, Bjerndrup, Nis Ravn, Hejsager og Severinsen Beck, Anslet.

Står man i dag efter mere end 140 år med lærernes mere eller mindre ubehjælpssomme navnetræk, spørger man uvilkårligt: »Hvad ved vi egentlig om hver enkelt af jer?« Af opslagsværkets¹⁰ personalhistoriske oplysninger fremgår det: Alle lærere var født i Nordslesvig på nær to, der var født nord for Kongeåen. Som et særkende må det nævnes, at 41 var født i Haderslev provsti. I deres gerning var så godt som alle landsbylærere på hjemmebane.

Hvor havde de fået deres uddannelse?

16 lærere var ikke-seminarieuddannede autodidakter, eksamineret af kirkeprovsten, dansktalende, i reglen velbegavede unge mænd. To var dimitteret fra Kiel, blandt dem

degn Jørgen Iversen i Stepping, omtalt som en meget dygtig lærer. Det var lykkedes ham at samle en efter datidens forhold ret anseelig formue, ca. 1200 rigsdaler, hvoraf hovedparten var udlånt som obligationer og vekslere til bønder i Stepping og omegn. Iversen var ugift og åbenbart uden livsarvinger. Han oprettede 1838 ved sit testamente flere legater, blandt andet et, hvis midler skulle udbetales til andenlæreren i Stepping og til læreren ved Bjerndrup skole. Forfatterens far har i 30 år, fra 1884–1914, modtaget degn Iversens legat.

Otte lærere var dimitteret fra Tønder seminarium, alle før 1821. Tønderseminaristerne havde herefter ikke chance for ansættelse i Haderslev provsti. Blandt Tønder-lærerne må nævnes Iver Nissen, degn og lærer i Hjerndrup 1827–46, i Hammelev 1846–50. Han udgav bl.a. Regnebog for Begyndere (1832), Regnebog for den tilvoxende Ungdom (1833), Dansk Historie i Udtog (1840) Dbmd. 1839.

Af de otte lærere fra Tønder var seks født i Haderslev provsti. Man foretrak tydeligvis sine egne. Af særlig interesse er det imidlertid at konstatere, at allerede i 1833 var 45 landsbylærere danskuddannede, heraf 16 på Brahetrolleborg seminarium, fra Skårup på dette tidspunkt kun tre.

Nu er en konstatering af lærersituationen et enkelt år naturligvis ikke tilstrækkeligt til uden forbehold at genspejle situationen i perioden 1830–45. Dertil kræves givetvis en udførlig oversigt over samtlige landsbylærere med de vigtigste personalhistoriske oplysninger.

Haderslev provsti

Til Haderslev provsti hørte 33 sogne med 33 degneskoler, 21 distriktsskoler og kun 1 biskole (Stursbøl). Det var en fordeling, der sammenlignet med Syd- og Mellemslesvig var enestående. Den skyldtes generalsuperintendent Adlers utrættelige og fortjenstfulde

arbejde på trods af forældrenes modstand at få fjernet de tyske skolebøger fra de nord-slesvigske skoler og på at afskaffe biskolerne for at skaffe lærerne tålelige arbejds- og lønforhold. Adler havde lige siden 1793 på sine talrige visitatsrejser fulgt udviklingen på skolens område nøje, og når skolevæsenet i Haderslev provsti blev regnet for at være mere fremskredent end de øvrige provstiers, tilkommer en stor del af æren generalsuperintendenten. Han må dog dele den med mænd som amtmand Johan Møsting i Haderslev og præsterne Jørgen Mechlenborg, Bevtoft, Johannes Bjørnsen, Skodborg, Jacob Boysen, Gl. Haderslev og Nicolaus Boisen, Bedsted.

På to områder var forholdene imidlertid alt andet end gode. Lærerne måtte affinde sig med en usandsynlig høj klassekvotient. Kun ni skoler, der havde et børnetal på fra 110 til 200 elever, havde to klasser, og af de enklasede nåede ni skoler over 100 elever. Kun ti skoler havde et rimeligt børnetal på højst 50. I gennemsnit var der 82 elever pr. ansat lærer. I adskillige skoler har der ikke været siddeplads til samtlige elever, der kunne møde. Det gjorde de bare ikke samtidigt, og her møder vi et forhold, der plagede skolerne og kun langsomt lod sig rette: de mange forsømmelser. De skyldtes nok til dels, at præsterne for ikke at blive upopulære, flittigt benyttede sig af deres adgang til at dispensere større elever fra skolegangen i sommermånederne og i det hele taget være mere end nænsomme med at idømme bøder for forsømmelser. Forældrene må dog også bære deres del af ansvaret. De satte den hjælp, de større børn kunne yde i det daglige arbejde, højere end hensynet til børnenes tarv.

Lokaleforholdene

Hvert skoledistrikt havde sin egen skolebygning, i reglen i forbindelse med lærerboligen. Tre skoler var opført før 1810: Bjerndrup 1803 (god), Marstrup 1807 (ringe), og Gl.

Dronningens Høi Befaling i alle sine Læde
af Underkyngheden:

Oestbye, - - - - - Mogens, Sognd og Skolelærere.
B. Becker, Sognd og Skolelærere i Gammelhaderelev.
H. P. Gabel, Sognd og Skolelærere i Tjostang.
C. P. Christlieb, Sognd og Skolelærere i Stielstrup.
M. Jørgensen, Sognd og Skolelærere i Allers.
J. Roesdahl, Sognd og Skolelærere i Rødt.
G. Jensen Sognd og Skolelærere i Weistrup.
F. Milhale, Sognd og Skolelærere i Bjørst.
C. H. Blom, Skolelærere i Hestrup.
J. Petersen, Sognd og Skolelærere i Henderslev.
H. Lauritzen, Sognd og Skolelærere i Duffe.
M. Agger, Sognd og Skolelærere i Nørreby.
P. Jørgensen, Skolelærere i Højskolemarie.
L. P. Lagesen, Sognd og Skolelærere i Taps.
C. P. Skarid, Sognd og Skolelærere i Rødt.
Ni. Jensen, Sognd og Skolelærere i Frøstrup.
J. Jørgensen, Sognd og Skolelærere i Hestrup.
J. Nissen, Sognd og Skolelærere i Hjerndrup.
H. Nissen, Sognd og Skolelærere i Hestrup.
A. P. Jørgensen, Skolelærere i Hestrup.
M. Madsen, Sognd og Skolelærere i Hestrup.
A. Kloster, Sognd og Skolelærere i Sommersted.
M. Jensen, Skolelærere i Lunde.
J. Petersen, Skolelærere i Øststed.

I efteråret 1833 underskrev 50 degne og skoleholdere ved Haderslev provstis landsbyskoler en ansøgning om konfirmation af en plan til oprettelse af en ny lærerenkepensionskasse. Forslaget blev ikke godkendt. Her er en faksimile-gengivelse af de 50 underskrifter – se også siderne 8 og 9.
Gengivelsen er lidt mindre end originalen.

J. Jørgensen, Inge og Koldeborn i Jule
i Madsen, Koldeborn i Skuffen
i Madsen, Inge og Koldeborn

K. Jørgensen Inge og Koldeborn i Agern
A. Hansen Inge og Koldeborn i Fagerup
M. S. Sørensen og Inge og Koldeborn i Kammelef.

P. Bergstedt Koldeborn i Gjemsdal
Lauritz Lars Koldeborn i Arnskov
L. P. Pottgen Koldeborn i Nøkke

W. Hinrichsen Koldeborn i Østergården

P. Petersen Inge og Koldeborn i Willstedt

P. E. Dall, Inge og Koldeborn i Fagerup

M. Johansen -- Koldeborn i Sandeballe

S. Ejler -- -- Koldeborn i Djernis

P. E. Dyer, Inge og Koldeborn i Willstrup

N. S. Puhl, Koldeborn i Cuidstrup

L. Sørensen Koldeborn i Højstrup

P. Grotfjeldsen Inge og Koldeborn i Gørnøp

L. J. Frøker Inge og Koldeborn i Starup

Kastrup -- -- Sørensen, Inge og Koldeborn

Arnskov Koldeborn i Bøjshov

Bjerg, Koldeborn og Starup

L. Høndevad, Inge og Koldeborn i Halik

Aspenholm, Koldeborn i Møstorp

H. Udall, Koldeborn i Knud

Christiansen Inge og Starup i Bjertning

Lærere ved Haderslev provstis landsbyskoler

I L. S. Ravns store opslagsværk: »Lærerne i Nordslesvig 1812–1920« kan man finde enkelte oplysninger om de lærere, der havde bifaldet planen om lærerenkepensionskassen, og yderligere om de få, der af en eller anden grund ikke havde vovet at underskrive ansøgningen.

I oversigten nedenfor oplyses lærerens nummer i opslagsværket, hans navn, fødested, uddannelse og hans embede i tiden 1830–45.

Listen omfatter 78 navne, hvoraf de 56 var førstelærere, der kunne underskrive ansøgningen, mens de 22 var andenlærere.

3	Aggesen, Thomas	Magstrup	Brahetr. 1826	Vonsild 1817–57
13	Alsing, Peter	Ødis	Autodidakt	Fovslet 1837–49
98	Assenholm, Claus	Marstrup	Skårup 1813	Marstrup 1815–55
128	Barsøe, Jeppe J.	Brabæk	Vesterborg	Starup 1832–35
144	Beck, Peter S.	Hejsager	Brahetr. 1818	Bjerning 1824–66
160	Bekker, Bertel P.	Råd, Øsby s.	Brahetr. 1816	Gl. Haderslev 1830–68
176	Bergholt, Jørgen	Ørsted	Nustrup præst.	Hejls 1833–52
183	Bergstedt, Peter	Vonsbæk	Tønder 1819	Gl. Ladegård 1821–57
187a	Bertelsen, Hans	V. Vedsted	Borris 1825	Sdr. Stenderup 1840–68
210	Blom, Christian A.	Skodborg	Brahetr. 1825	Åstrup 1831–52
233	Borch, Anders J.	Ørsted	Egtved	Bøjsskov 1826–44
253	Boysen, Hans	Hjordkær	Brahetr.	Øsby 1822–51
301	Bruhn, Christen J.	Langskov	Autodidakt	Starup 1808–33
356	Bøttcher, Ludvig	Sommersted	Nustrup præst.	Abkær 1834–47
340	Bych, Mathias J.		Autodidakt	Årø 1816–36
422	Christensen, Chr.	Bjolderup	Skårup 1836	Stepping 1836–46
457	Christensen, Chr.	Anslet	Autodidakt	Bjerning 1826–36
484	Christlieb, Chr. P.	Sdr. Vilstrup	Skårup 1815	Fjelstrup 1819–63
523	Closter, Mathias J.	Bramdrup	Brahetr. 1815	Hammelev 1829–45
546	Dall, Peter L.	Jels	Tønder 1807	Hoptrup 1828–37
605b	Duer, Peter Chr.	Skodborg	Autodidakt	Nr. Vilstrup 1808–55
646	Engel, Simon P.	Ødis	Tønder 1819	Starup 1840–68
655	Erichsen, Lauritz	Ørsted	Tønder 1816	Hajstrup 1833–68
661	Ernst, Lauritz	V. Hæsinge	Autodidakt	Arnitlund 1831–53
683	Fallesen, Hans	Råd	Autodidakt	Årø 1836–48
715	Frank, Hans N.	Hammelev s.	Autodidakt	Skudstrup 1835–43
767	Fuglsang, Hans Chr.	Gl. Haderslev	Autodidakt	Skodborg 1817–56
769	Gabel, Hans P.	Starup	Autodidakt	Tyrstrup 1827–53
787b	Geill, Hans Chr.	Østerlindet	Skårup 1834	Vonsild 1835–44
812	Gottfriedsen, P.	Grarup	Autodidakt	Grarup 1822–50
872	Hansen, Anders	Jegerup	Autodidakt	Jegerup 1826–37
1096	Hinrichsen, Hinrich	Jegerup	Tønder 1813	Skovby 1820–46

1146	Hundevadt, Jens	Åstrup	Brahetr. 1817	Halk 1828–69
1151	Hye, August	Rinkenæs	Brahetr. 1823	Gl. Haderslev 1831–65
1194	Iversen, Iver	Kværs	Brahetr. 1817	Jels 1826–48
1199	Iversen, Jørgen	Gl. Haderslev	Kiel 1811	Stepping 1833–56
1260	Jendresen, Hans	Hoptrup	Skårup 1838	Vedsted 1839–44
1278	Jensen, Daniel	Brændstrup	Nustrup præst.	Jegerup 1837–62
1297	Jensen, Jens	Lerte	Skårup 1837	Skodborg 1840–42
1323	Jensen, Mads	Stepping s.	Autodidakt	Lerte 1811–52
1333	Jensen, Peter Chr.	Vonsild	Vesterborg	Vonsbæk 1832–41
1366	Jepsen, Rasmus	Vejstrup	Skårup 1829	Vejstrup 1836–62
1443	Johannsen, Mads	Kjelstrup	Autodidakt	Sønderballe 1774–1836
1453	Juhl, Bertel N.	Kvistrup	Skårup 1839	Hoptrup 1839–42
1460	Juhl, Severin J.	Hejsager	Skårup 1838	Vonsbæk 1840–48
1470	Juul, Niels N.	Kjestrup	Tønder 1809	Hoptrup 1837–60
1524	Jørgensen, Rasmus	Abkær	Brahetr. 1812	Oksenvad 1829–66
1560	Kjær, Iver N.	Djernæs	Egtved	Djernæs 1832–46
1581	Kloster, Anders	Bjært	Autodidakt	Sommersted 1829–58
1582	Kloster, Andreas	Hajstrup	Skårup 1835	Moltrup 1840–46
1596	Knudsen, Knud	Haderslev	Brahetr. 1808	Frørup 1815–51
1645	Krongaard, Jens	Bjært	Jonstrup 1828	Åstrup 1828–34
1686	Lagesen, Lorenz	Taps	Brahetr. 1817	Taps 1826–67
1713	Lassen, Niels M.	Rødding	Borris 1826	Dalby 1835–58
1719	Lasthein, Peter	Jels s.	Skårup 1840	Skodborg 1840
1725	Lauritzen, Mads	Knud	Brahetr. 1825	Dalby 1832–35
1871	Madsen, Anders	Magstrup	Vesterborg	Aller 1832–35
1883	Madsen, Mads	Arnum	Tønder 1807	Magstrup 1814–58
1886	Madsen, Mads N.	Mastrup	Skårup 1837	Gl. Haderslev 1840–43
1975	Mitballe, Falle	Magstrup	Skårup 1813	Sdr. Bjært 1816–52
2006	Mylliin, John	Mølby	Lyngby	Taps 1842
2056	Mørk, Peter	Sønderhav	Brahetr. 1810	Hejls 1812–38
2088	Nielsen, Asmus	Tinglev s.	Autodidakt	Bjærndrup 1833–40
2093	Nielsen, Christian	Skjoldager	Skårup	Taps 1840–42
2137	Nissen, Hinrich	Smedager	Tønder 1795	Moltrup 1809–46
2138	Nissen, Iver	Hammelev	Tønder 1821	Hjærndrup 1827–46
2176	Noisen, Andreas	Hoptrup s.	Autodidakt	Simmersted 1807–49
2251	Pedersen, Jens	Bovlund	Brahetr. 1817	Ørsted 1829–57
2304	Petersen, Frederik	Ustrup	Tønder 1804	Vedsted 1831–44
2324	Petersen, Hans J.	Bevtoft	Skårup 1840	Knud 1841–51
2350	Petersen, Jep	Rugbjerg	Kiel	Sdr. Stenderup 1809–40
2448	Petersen, Villads	Djernæs	Skårup 1834	Sønderballe 1834–44
2489	Raben, Søren G.	Frørup	Skårup 1834	Anslet 1836–47
2511	Raben, Nis	Grarup	Brahetr.	Hejsager 1818–55
2641	Schmidt, Christian	Rabsted	Tønder 1811	Ødis 1827–55
2674	Schmidt, Jørgen	Kjestrup	Autodidakt	Sdr. Vilstrup 1840
2853	Sørensen, Mogens	Djernæs	Brahetr. 1822	Aller 1829–53
2983	Uldall, Johann	Skrydstrup	Nustrup præst.	Knud 1823–40

Ladegård (ringe). I tiden 1810–20 var på grund af de økonomiske forhold kun opført fire skoler, i tiden 1820–30 derimod ti og i tiden 1830–45 tretten skoler. Adskillige skoler var blevet udvidet, fordi indførelsen af den indbyrdes undervisning krævede større lokaler. Lærerboligerne betegnes almindeligvis som gode, flere som meget gode målt med tidens alen.

Lærernes løn

Det var ikke længere som tidligere overladt til sognets beboere selv at bestemme over lærernes aflønning. Myndighederne ydede ganske vist fremdeles intet til sognets skolevæsen, men de havde siden udstedelsen af regulativerne hånd i hanke med lærernes aflønning. Det gjaldt i særdeleshed, efter at hertugdømmets retsvæsen og administration i 1834 blev adskilt og skolevæsenet underlagt regeringen på Gottorp. Der var stor forskel på degnenes og lærernes aflønning fra skole til skole. Dårligt lønnet var navnlig lærerne ved de små skoler, hvor Haderslev skolefond måtte give et årligt tilskud.

Helt anderledes tegnede sig situationen for degnene i Haderslev østeramt. Halk skole var opført i 1820, lærerboligen med tilhørende stor have er meget god, degnelandet omfatter 13 tdr. god agerjord, frit bearbejdet, den såkaldte hånd- og spandtjeneste, som lærerne med skolelod havde krav på helt op til 1920. Af naturalier 3 tdr. rug, 3 tdr. byg, 1 tdr. boghvede, 6 favne brænde, som lærer 135 Mk. kontant løn, faste og tilfældige indtægter og naturalier som degn opgjort til rigeligt 200 Mk.

Hvis degnen i Halk var en habil landmand, og det var nok almindeligvis tilfældet, ville alene udbyttet af skoleloden og kvægbruget sikre degnefamilien det nødvendige til dagligdagen. Sammen med de kontante indtægter måtte degnene i de fleste nordslesvigske sogne i 1840'erne regnes blandt landsbyens økonomisk sikrede, hvil-

ket utvivlsomt har påvirket deres sociale status og givet dem den følelse af frigjorthed og uafhængighed, som vi efterhånden kan møde hos Haderslev provstis landsbylærere.

Hvor en af lærerne var født, findes ikke oplyst. To af lærerne var født nord for Kongeåen, 58 i Haderslev Provsti, 17 i andre nordslesvigske provstier, ingen syd for Skelbækken. De unge mænd var i sin tid, mange før 1830, trods tidens vanskelige samfærdselsmidler, af egen drift taget over Kongeågrænsen selv til fjerntliggende seminarier for at skaffe sig en læreruddannelse. To år senere søgte så godt som alle hjem og fik ansættelse i deres hjemstavn, ikke sjældent i deres nærmeste hjemby. Af 78 lærere var 58, dvs. 74,3 % hjemmehørende i Haderslev provsti. Intet slægtled har før eller senere oplevet denne situation. Lærerne bevarede deres nære tilknytning til hjemstavnen, dens dialekt, dens miljø, dens holdning til livets foreteelser. Deres kontaktflade til alle samfundslag og alle aldersgrupper har været overordentlig stor, en kendsgerning man ved en vurdering af deres indsats må erindre.

Lærernes uddannelse

Landsbylærerne i Haderslev provsti i tiden 1830–45 fik deres uddannelse på følgende seminarier:

Kiel (før 1814)	2
Tønder (før 1821)	11
Brahetrolleborg	18
Skårup	18
Nustrup præst.	4
Egtved	2
Borris	2
Vesterborg	2
Jonstrup	1
Lyngby v. Grenå	1
I alt	61

Dertil må føjes 17 autodidakter, eksamineret af kirkeprovsten, og 9 hjælpelærere ved de toklassede skoler.

Når Skårup i 1845 er rykket op sideordnet med Brahetrolleborg, skyldes det, at sidstnævnte seminarium i henhold til forordning af 19. okt. 1824 måtte lukke i 1826. Der-

efter er det Skårup og senere Jelling, der yder hovedparten af danskuddannede lærere til Nordslesvig.

Nordslesvigske lærere dimitteret fra danske seminarier i årene 1790–1884

	Blaagaard- Jonstrup	Brahetrolle- borg	Vesterborg	Nustrup	Egtved-Fole	Borris	Snedsted	Lyngby	Skaarup	Jelling	Ranum Gedved	Ialt	Tønder 1857–64	Tønder da. afd. 1864–84	Ialt
1790–99	1											1			1
1800–09	1	5	1									7			7
1810–19		22	5	12	3	5	1		5			53			53
1820–29		13	11	6	5	2		4	11			52			52
1830–39	1		9				1	18	47			76			76
1840–49	1						8	28	55	24	1	117			117
1850–59								16	34	57	2	109	2		111
1860–69	13							2	16	12	3	46	83	49	178
1870–79										1		1		130	131
1880–89														71	71
1890–99															
1900–09															
	17	40	26	18	8	7	10	68	168	94	6	462	85	250	797

Til de danske seminarieuddannede lærere må lægges et ikke opgjort, men betydeligt antal eksaminerede af kirkeprovsten og eksamenskommissionerne, af dansktalende privatister, autodidakter, præparander og andre ikke seminarieuddannede lærere ved nordslesvigske folkeskoler.

Dr. phil. P. Paulsen¹² berører kort emnet ang. de danskuddannede lærere. Først nævner han cirkulæret af 4. sept. 1820, der lige-stillede dansk- og tyskuddannede lærere i hertugdømmerne. Imidlertid søgte tyske seminarister kun sjældent danske embeder. Han oplyser, at der allerede i 1838 i hertugdømmet Slesvig – og endda Tørninglen og Als fraregnet – var ansat 104 på danske seminarier uddannede lærere. Det viser, at man på tysk hold har haft et fyldigt talmateriale til rådighed og været opmærksom på situationen.

Sprogskriptet af 14. maj 1840

Stænderdeputeret, den stoute bonde Nis Lorenzen, Lilholt, havde i 1836 ført sprogsagen frem i stænderforsamlingen i Slesvig uden resultat. Men i 1838 lykkedes det ret overraskende med et knebent flertal at få vedtaget et forslag om indførelse af dansk rets- og øvrighedssprog i Nordslesvig. Af taktiske grunde skete det i samarbejde med A. Petersen, Dalum, der til Lorenzens forslag føjede kravet om tre ugentlige tysktimer uden for skoletiden, der skulle betales af statskassen. Forslaget måtte vente i to år indtil kong Christian VIII den 25. jan. 1840 udstedte sprogskriptet, der stort set fulgte det i 1838 vedtagne forslag.

A. D. Jørgensen har kaldt sprogskriptet af 1840 »et vendepunkt i Sønderjyllands historie«. Vedtagelsen af forslaget var i 1838 i stænderforsamlingen forløbet ret fredeligt,

åbenbart fordi man ikke var klar over dets politiske rækkevidde. Nu meldte modstanden sig med stor styrke. Embedsmændene og advokaterne var meget misfornøjede, de liberale slesvig-holstenere forbitrede og hertugen af Augustenborg gav ordre til at sabotere reskriptets udførelse. Det er vanskeligere at forklare den modstand, der kom fra storbonden This Steenholdt fra Rabsted, der satte sig i spidsen for en petition for tilbagekaldelse af sprogreskriptet. Det følte som et bagholdsangreb og reaktionen kom omgående, ledet af Koch og Flor. På en mikrofilm af Christian VIIIs arkiv nr. 263¹¹ kan man følte slagets gang.

Indbydelsen til egenhændigt at underskrive en takkeadresse til kongen udgik fra 31 mænd: 3 sognefogeder, 14 gårdmænd, 3 jordbrugere, 6 kromænd og høkere og 5 degne og lærere: Peter Christian Jensen, Vonsbæk, dim. Vesterborg, Jeppe Jørgensen Barsøe, Kastруп, dim. Vesterborg, Anders Jensen Kloster, Sommersted, autodidakt, Anders Madsen, Brændstrup, dim. Vesterborg, og Anders Jensen Schmidt, Østerlindet, dim. Borris sem. Det er betegnende, at der ingen præster er blandt indbyderne.

At indbyderne i 1840 kunne tænke i nye baner, der rakte langt ud over de sociale skel, fremgår af følgende bemærkelsesværdige retningsslinier:

»Da loven er for os alle, så bør enhver myndig person selv om den også tjener eller ingen ejendom har, tilstedes til at underskrive«.

Et afsnit af indbydelsen var særlig fremhævet:

Af sognefogeder og skolelærere venter vi, at de især vil understøtte vort forehavende ved underskrivernes indsamling.

Selve takkeadressen var skrevet af Chr. Flor. Her gengives nogle få sætninger: »Vort danske sprog blev oversat af vor øvrighed. Det var kun en tjenestekvinde, der kunne forrette husets gerning, men måtte drage sig bort, når nogen fornemmere lod sig se. Der-

for skammede vi os ved det og stod undselige over, at vi intet bedre havde, eller harmedes over, at man viste det foragt . . . Modtag vor fuldeste og oprigtigste tak, fordi du gav vort modersmål den ære, der tilkommer det og førte det ind i øvrighedens skriverstue og anviste det plads på dommerens sæde.«

Umiddelbart skulle man tro, at det forhold, at Nordslesvigs almue ville sende sin konge en takkeadresse i anledning af, at modersmålet kunne indtage sin plads som rets- og øvrighedssprog, ikke ville vække anstød, selv om Flor ret behændigt havde tilladt sig nogle kritiske betragtninger om øvrigheden. Men da adressen blev kendt, fremkaldte den stor forbitrelse blandt embedsmændene, der lagde den alle mulige hindringer i vejen. Redaktør Koch måtte stå skoleret hos amtmand Johannsen i Haderslev, der lod ham vide, at hans avisprivilegium var i fare, og at de mænd, der stod som indbydere ville blive tiltalt for ulovlig agitation og løgnagtige sigtelser mod amtets gode embedsmænd. Det var alvorlige trusler, som man i adskillige sogne lod sig skræmme af. Det gjorde præsterne åbenbart også. I hvert fald glimrede de ved deres passivitet.

Derimod havde indbyderne ikke forgæves appelleret til lærernes medvirken. Listerne blev trods truslerne sendt til 54 sogne, hovedsageligt til Haderslev og Tørringlen provstier. I landsbyer med sogneskoler er det almindeligt, at degnen og sognefogeden skriver sig øverst på listen, og det er disse to, der gør det store arbejde med at indsamle de talrige underskrifter helt ude i sognets yderdistrikter og vel at mærke blandt alle samfundslag, også de økonomisk og socialt dårligt stillede, selv hos aftægtsmænd og tjenestekarle. Kun hos præsten synes efter mikrofilmen at dømme ingen at have været.

105 lister kom tilbage til lejev bibliotekar Chr. Sørensen i Haderslev med 2850 underskrifter, et forbavsende resultat i betragtning af, at ikke halvdelen af Nordslesvigs sogne havde haft lejlighed til at underskrive. På

filmen læses også lærernes navne, og det er i dag muligt at oplyse om deres uddannelse. Det drejer sig om 56 landsbylærere fra 54 sogne. Heraf var 8 fra Tønder seminarium. 13 danske autodidakter og 35 danskuddannede lærere, heraf 11 fra Skårup, 5 fra Brahetrolleborg, 3 fra Lyngby, 3 fra Fole, 5 fra Nustrup, 2 fra Borris, 1 fra Egtved og 5 fra Vesterborg sem.

At lærerne her klart stiller sig i opposition til embedsmændene og til deres foresatte, gejstligheden, er indlysende. Tallene dokumenterer landsbylærernes indsats i denne nationale aktion, der retter sig mod landsdelens tyskorienterede embedsmænd og klart tager parti for kongehuset og modersmålet.

Den danske bog

Professor Christian Flor i Kiel og redaktør Peter Christian Koch i Haderslev havde allerede omkring år 1830 forsøgt at udbrede dansk litteratur i hertugdømmerne dog uden større resultat. Heller ikke »Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug« kunne vinde fodfæste for sine bestræbelser i samme øjemed. Det var først da Kochs forslag om små lånebiblioteker blev ført ud i livet i Haderslev og Åbenrå at vejen fremover viste sig farbar og lovende. Vinteren 1838/39 blev der i København stiftet »Selskab til dansk Læsnings Fremme i Nordslesvig«.

Et opråb fra Nordslesvig om at tilslutte sig dette formål blev underskrevet af flere lærere. Til trods for at sagen af øvrigheden blev stemplet som »propaganda«, blev der allerede det første år sendt 6000 bøger til landsdelen og i løbet af fire år blev der oprettet ca. 60 udlånsbiblioteker og læseforeninger. I Haderslev provsti således i Skodborg, Jels, Sommersted, Vonsild, Sdr. Bjært, Tyrstrup, Fjelstrup, Vonsbæk, Bjerning, Molttrup, Vedsted, Hoptrup og Øsby, ofte med lærere som bestyrere. Bogbestanden talte mange religiøse skrifter, men også værker af Holberg, Ingemann, Blicher, Oehlenschläger og andre var rigt repræsenteret.

Af samtidige beretninger, blandt andet fra Øsby og Gram sogne, fremgår det, at den danske bog blev modtaget med åbne arme. Chr. Flor meldte: »Sulten efter dansk læsning er uhyre!« Og P. Lauridsen skriver i lyriske vendinger om guldalderens litteratur, der brød nyt land. Der var vitterligt tale om en opvågning, en opladthed for dansk litteratur, almuens spontane behov for at beskæftige sig med den danske bog i tidens mangfoldige, rige høst. Var der da ikke skabt visse forudsætninger for at denne sæd spirede så villigt og kraftigt? Før dette spørgsmål tages op til overvejelse, er der anledning til kort at omtale en eksklusiv forening.

Den slesvigske Forening af 12. juni 1843

Denne forening fik i løbet af få måneder 117 medlemmer, heraf 109 gårdmænd, økonomisk og socialt uafhængige bønder i Haderslev Østeramt og to degne, Andreas Schmidt i Østerlindet og Bendix Bergholt i Gabøl, der betegnende nok tillige var gårdmænd. Medlemslisterne af 1843 viser, at det var en eksklusiv forening, præget af et tydeligt klasseskel, helt i modsætning til den i bedste forstand demokratiske indstilling, der i sin tid kaldte på alle samfundslag, da det gjaldt om at underskrive takkeadressen til kongen. Foreningen havde kun få medlemmer uden for Haderslev amt og søgte ikke opbakning inden for de brede samfundslag, heller ikke blandt lærerne.

I indbydelsen til arbejdet for en folkehøjskole i Rødding fandtes følgende vending: »Vi må enten sende vore sønner og døtre, som skulle lære noget mere end deres katechismus, ad tyskernes slibrige skolevej, eller lade dem opvokse i uvidenhed.« Det var hoven bondetale, og landsbylærerne, der følte en sådan omtale nedværdigende, anmodede den 2. sept. 1843 om en forklaring. Henvendelsen var underskrevet af 21 velagtede degne og lærere, bl.a. af Jørgen Bergholt i Hejls, Anders Kloster i Sommersted og Bertel Bekker i Gl. Haderslev.

I sin svarskrivelse søgte foreningen at glatte ud, men sagen skabte nogen misstemning mellem lærerne og foreningen.

Utvivlsomt talte »Den slesvigske Forening« blandt sine medlemmer en række af de betydeligste førerskikkelser i kampen for danskheden og har haft sin store betydning som ledergruppe i den nationale kamp. I denne ledergruppe var der kun få lærere. Om man har ønsket at se flere lærere i denne forening er nok tvivlsomt! At foreningen ved sin ukloge fremfærd i modstanden mod patentet af 29. marts 1844 gav anledning til, at netop bønderne i Haderslev amt i flere sogne oprettede »Sogneopstande«, må regnes for et alvorligt minus.

Ser man bort fra de første små og få lånebiblioteker, var der op gennem 1830'erne på landet alene kirken og skolen, der havde mulighed for at formidle kendskab til og forbindelse med dansk åndsliv.

Præsterne

Haderslev provsti havde gennem slægtled haft dansk kirkesprog, og de kirkelige handlinger var foregået på dansk. Det havde imidlertid ikke forhindret, at tysk kulturel hegemoni gennem slægtled havde været fremherskende. I oplysningstiden havde som nævnt adskillige præster i Haderslev provsti været aktive i arbejdet for at fremme skolevæsenet. En særlig omtale fortjener præsten i Vonsild, Søren Salling. Hans forslag i 1814 og i 1817 om oprettelse af et dansk seminarium i Nordslesvig blev lagt til side, en af tidens forspildte chancer.

Salling havde været lærer i elleve år og var optaget af den indbyrdes undervisning. Denne udenlandske metode blev favoriseret af kong Frederik VI, og der blev oprettet såkaldte normalskoler i København og Egernførde. Salling indså det meningsløse og ufor-svarlige i at sende nordslesvigske lærere på kursus i Egernførde og fik oprettet en normalskole i Vonsild, der tog sig af de nordslesvigske lærere. Da de tyske tabeller, et

omfangsrigt apparat, der var uundværlig som undervisningsmiddel, ikke kunne bruges i skoler med dansk undervisningssprog, lykkedes det på Sallings foranledning at få de københavnske tabeller overladt til brug i de nordslesvigske skoler enten som gave eller til nedsat pris.

I en tid, da Kongeågrænsen ellers ikke lod de i kongeriget autoriserede skolebøger passere, var det en helt speciel imødekommenhed, der på engang forsynede landsbyskolen med gratis eller dog billigt undervisningsmateriale, og på skolens område trak skellet mellem tysk og dansk tydeligt op.

Pastor Salling døde allerede i 1833, kun 55 år gammel.

Omkring 1845 havde i Tørninglen provsti under Ribe stift 27 præster dansk og kun tre tysk embedseksamen. I Haderslev provsti var forholdet langt ringere. Her havde 14 dansk og 13 tysk embedseksamen, en kendsgering, det nok er grund til at huske.

Jeg savner forudsætninger for at kunne udtale mig om præsternes holdning og indstilling i fyrrernes urolige år. Carsten Petersen, præst i Magstrup 1911–32, har ud fra sine meget omfattende studier i sin afhandling »Slesvigske Præster« givet en række personallistoriske oplysninger om sine tidligere kaldsfæller, som jeg i det følgende vil henholde mig til, specielt ang. præsterne i Haderslev provsti. Der bringes udførlige levnedbeskrivelser og en vurdering af præsternes kirkelige og nationale holdning. Det virker ejendommeligt, at der i dette landsdelens nordligste provsti er så få danskorienterede præster, ikke stort flere end de kan tælles på én hånd. Nok skal skildringerne ses i lyset af den politisk bevægede tid, men hændelserne virker i dag overraskende.¹³

H. W. Hertel, præst i Åstrup 1833–41, i Moltrup-Bjerring 1841–67, var nok blandt præsterne den ivrigste og mest ihærdige forkæmper for danskheden, nøje knyttet til Laurids Skau og redaktør Koch, ildeset af slesvigholstenerne.

Hos Carsten Petersen læser vi, efter at Hertel i 1841 er kommet til Moltrup: »Her var da også det slesvigske, folkevækkelsen med dens unge helte, kampen om Sønderjylland, slesvigholstenske præster rundtom i næsten alle provstiets sogne, som nægtede at tale dansk ved sammenkomsterne, og en bondebefolkning som havde fået en halvvejs tysk skoleundervisning, men som begyndte at kende sig selv og sin oprindelse.« Og senere: »Da en salmebogssag skulle forhandles på konventet i 1841 stillede H. W. Hertel forslag om at benytte det danske sprog, i det mindste mens man drøftede danske salmer. Dette optændte kun slesvigholstenernes vrede. Man overfusede ham med skældsord og truede med at udelukke ham fra konventet.« Man kan kun undrende fastslå, at kløften allerede i 1841 var gravet så dybt.

Bestyrelseskommissionen under våbenhvilen havde i sept. 1849 ophævet en del af den provisoriske regerings anordninger, blandt andet bestemmelsen om, at der i kirkerne skulle bedes for landets fyrste (ikke for kongen). Det slesvigholstenske præsteskab under ledelse af superintendent Nikolaj Johann Ernst Nielsen i Slesvig protesterede, og fra Slesvig udgik 15. okt. 1849 en offentlig skrivelse, der vendte sig mod forandringen i kirkebønnen og krævede protesten underskrevet af præsterne i hele hertugdømmet.

I Haderslev var man ikke glad ved situationen, men valgte så den udvej at kaste sig over en enkelt person. Af provstiets præster underskrev 17 præster på et møde den 20. jan. 1850 en mistillidserklæring til U. S. Boesen, der var vendt tilbage til Fjelstrup og udnævnt til provst. 5–6 præster udeblev fra mødet, kun to vovede at nedlægge protest. Imidlertid havde »Dannevirke« offentliggjort præsteeden på dansk og på tysk, og adskillige præster oplevede, at deres egen menighed i kampens hede krævede deres afskedigelse. Der var så vist tragiske præstekæbner i begge lejre!

Det er ikke muligt at gå i enkeltheder.

Sammenfattende efterlader Carsten Petersens bog det indtryk, at de fleste præster følte sig forpligtede over for den gejstlige og den verdslige øvrighed og ikke følte tidens pulsslag. Under den nationale spænding fjernede de sig mere og mere fra deres menigheder, og – med få undtagelser – kan de næppe have ydet nogen hjælp i det arbejde, den danske lærer havde påtaget sig.

Landsbylærerne

Det store flertal – omkring 84 % – af Haderslev provstis landsbylærere var dansk-uddannede; de var også danskorienterede. Under treårskrigen var lærere aktive for den danske hærs efterretningstjeneste, og under den første våbenstilstand i 1849 opfordrede fire lærere: Rasmus Jepsen i Vejstrup, Bertel Bekker i Gl. Haderslev, Frederik Ferdinand Hansen i Sønderballe og Niels Juul i Hoptrup som en dansk protest befolkningen til at nægte at betale skat til Landsforsamlingen. Degn Niels Juul var dimitteret fra Tønder sem. i 1809, blev fordrevet af slesvigholsternerne og senere under dansk styre genindsat i sit embede. Samme skæbne overgik flere lærere, navnlig i Sundeved.

Elever i ældste klasse (primaner) i den tysksprogede latinskole i Haderslev og de fleste seminarister i Tønder meldte sig i juli 1850 som frivillige ved den slesvigholstenske hær. Derimod findes der – mig bekendt – ingen lærere i Nordslesvig, der tog sydpå, men enkelte meldte sig til den danske hær.

Det ligger i sagens natur, at en lærers gerning hverken kan måles eller vejes. Man kan fremdrage de betingelser, under hvilke den sker, de kendsgerninger, der belyser hans virke, finde frem til alle relevante oplysninger og derefter prøve på at anlægge en så objektiv vurdering som muligt.

Nu var Haderslev provsti favoriseret på mere end én måde. Allerede 1807 forbød kirkevisitatorerne brugen af tyske skolebøger, et forbud, der ikke blev overholdt fuldt ud;

men de tyske skolebøger holdt sig meget længere i andre provstier.

Det er ved hjælp af den af P. Paulsen udarbejdede statistik muligt at sammenligne lærernes arbejds- og lønforhold i Haderslev provsti med forholdene i andre provstier i hertugdømmet, og en sådan sammenligning falder så afgjort ud til fordel for Haderslev provsti.

Nord for Kongeåen var hverdagsundervisning almindelig på landet. Landsbyskolerne i Haderslev provsti havde derimod hverdagsundervisning, og mens eleverne nord for Kongeåen kunne udskrives med fyldt 13 år, varede skolepligten syd for Kongeåen fra det syvende leveår til konfirmationen i 15–16 års alderen.

Kunne den danske presse yde den danske lærer en nævneværdig støtte? Den savnede endnu i den periode, vi beskæftiger os med, fornøden kontakt med menigmand, og Flor har ret, når han udtaler: »Først bogen, så bladet!«

Favoriseret blev Haderslev provsti fremfor alt derved, at dets højeste punkt, Skamlingsbanken, ved fremsynede mænds initiativ blev det samlingssted, hvor tusinder af mænd og kvinder fra syd og nord mødtes under det fælles flag og med det fælles mål at bevare og styrke modersmålet, at blive sig bevidst som et folk, det danske, med den opgave at dige og ikke at vige.

På minussiden står det klart, at der kun fandtes få danske skolebøger, idet adgangen nord fra i tidens uransagelige kortsynethed var blokeret, at bøgerne ofte kun fandtes i et eksemplar, idet forældrene længe var utilbøjelige til at udrede udgifterne til køb af skolebøger, at klassekvotienten var usandsynlig høj, og at der var alt for mange for sømmelser. Sidstnævnte forhold rådede efterhånden adskillige forældre i 1840'erne kendetligt bod på.

I nævnte tidsafsnit var det frem for alt sprogsagen, der optog sindene. Det kulturelle opgør mellem dansk og tysk kunne ikke læn-

gere udskydes, og i denne situation indtog landsbyskolen en nøgleposition, en meget vigtig position. Ved juletid i 1837 skrev Grundtvig:

Modersmål er vort hjertesprog
kun løs er al fremmed tale,
det alene i mund og bog
kan vække et folk af dvale.

Her var med en digters ord den danske lærers opgave og mulighed klart formuleret. Den danske lærereksamen havde givet ham forudsætning for og ballast til at honorere det krav, der tegnede sig for ham. Han var vendt tilbage til sin hjemstav, oftest for livstid, og har set det som sin pligt og sit ansvar at bringe modersmålet, den danske salme- og sangskat, Danmarkshistorie m.m. inden for skolens vægge. Selvom betingelserne ikke altid var de bedste og udbyttet kunne være beskedent, så var det, når alt kommer til alt, i den danske landsbyskole den jordbund blev forberedt, der gav den danske bog, den danske avis, den danske mødevirksomhed de forudsætninger, der betingede deres nationalhistoriske betydning, navnlig i Haderslev provsti.

Med den store kontaktflade degnene og lærerne havde, må man have lov til at regne dem for en vigtig igangsættende faktor på den danske front, en vejleder til dansk bevidsthed, til dansk opvågning.

1. Schultz Danmarkshistorie bd. IV s. 488.
2. Troels Fink: Rids af Sønderjyllands historie s. 123.
3. Sønderjyllands Historie bd. IV s. 211.
4. P. Lauridsen: Da Sønderjylland vågnede 1. halvbd. s. 3.
5. Troels Fink: Rids af Sønderjyllands historie s. 125.
6. Fra Gelsbro til Lillebælt s. 131.
7. Sønderjyllands Historie bd. IV s. 282.
8. Lauridsen: Da Sønderjylland vågnede udg. 1921 s. 112.
9. Årbog for dansk skolehistorie 1972 s. 62.
10. L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig 1812–1920.
11. Rigsarkivet: Christian VIII's arkiv nr. 263.
12. P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig s. 47.
13. Carsten Petersen: Slesvigske Præster.

H. P. Hanssen.

H. P. Hanssen i 1919

AF BJØRN SVENSSON

Afstemningstiden 1918–20 er et centralt afsnit af Sønderjyllands historie, dels fordi den gordiske knude blev hugget over med Sønderjyllands deling i 1920, dels fordi striden kaster lys bagud over modsætningerne i den danske bevægelse og samtidig kaster skygge over fremtiden. Det kan være en vanskeligt tilgængelig periode, men redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, søger her at lette forståelsen ved at belyse en nøgleperson i dette nøglekapitel: H. P. Hanssen.

H. P. Hanssen står for mange som manden med de faste standpunkter, de rene linier, med storsind og den udprægede retfærdighedssans, næsten så fejlfri som et menneske kan være, og som politiker stærk over for tyske modstandere, men løbet over ende af danske modstandere, der var usaglige skændemænd, chauvinistiske annektonister og andet slemt.

Det står uanfægtet fast, at H. P. Hanssen var i besiddelse af både menneskelig storhed

og politisk format. Men også store mænd har fejl, og H. P. Hanssens egenskaber passede ikke til de opgaver, der lå for i 1919. Det blev hans svageste år, og det endte med, at han fik et mistillidsvotum fra næsten halvdelen af vælgerforeningens tilsynsråd, der var sønderjydernes parlamentariske repræsentation før genforeningen.

Oppositionen i Sønderjylland havde linier bagud til edsnægtene og protestfolk, og nærrede fra gammel tid nogen skepsis over for H. P. Hanssens forhandlingsvilje over for tyskerne, som efter kritikernes mening gik for vidt.

Endnu skarpere stod den sønderjyske opposition over for den såkaldte tyskerkurs, som var ført af de skiftende regeringer i København, men ikke mindst af den sidste, der havde C. Th. Zahle som statsminister og Erik Scavenius som udenrigsminister.

H. P. Hanssen havde selv raset over denne regering. I et brev til H. V. Clausen og M. Mackeprang den 30. marts 1916 tordnede han over den danske regerings store forsømmelser over for Nordslesvig, over dens skandaløse optræden, over den nedværdigelse, som udenrigsministerens presseprovisorium betød ved at gøre sønderjyske spørgsmål til tabu, og han harmedes over den danske regerings smøleri, ængstelighed og bureaukratisme. »Hvis jeg var dansk minister, ville jeg påtage mig at bringe færdig på en dag, hvad den danske regering ikke har fået gjort i måneder. Det er, som om vi forrådes.« (»To ungdomsvenner«, side 335).

I 1919 lod H. P. Hanssen sig optage i denne regering, og han blev derved ramt af den uvilje, som mange fortsat omfattede dette ministerium med. Udnævnelsen var dateret 24. juni 1919, men allerede 9. maj var det aftalt, at H. P. Hanssen skulle indtræde i regeringen, omend aftalen var hemmelig. Tilsynsrådet vidste således ikke på det tidspunkt, at det faktisk som formand havde et sleeping member af regeringen Zahle. Og så tidligt som i december 1918 havde Zahle be-

rørt tanken over for H. P. Hanssen, som ikke dengang fandt tiden moden, men på den anden side uden tvivl siden da vurderede enhver situation som potentielt medlem af regeringen Zahle.

H. P. Hanssen satte sig derved mellem to stole, den danske regering og det sønderjyske tilsynsråd. I løbet af året lod han sig trække længere og længere over i retning af de synspunkter, der nærredes af den sønderjyske opposition, dels antagelig ledet af egne følelser, dels presset af oppositionen. Da regeringen ikke fulgte med i denne bevægelse, blev det stadig vanskeligere at balancere for H. P. Hanssen, der ville dække regeringens holdning samtidig med, at han skulle stå som tilsynsrådets talsmand.

Udviklingen stillede ham i en række situationer, der kunne bringe tvivl om, hvorvidt standpunkter og formuleringer dækkede hans overbevisning eller var udslag af taktiske manøvrer, og det endte med, at den sønderjyske opposition gav ham et mistillidsvotum med den motivering, at man ikke kunne stole på, hvor man havde ham, når den endelig afgørelse skulle træffes.

H. P. Hanssen ønskede oprindelig kun afstemning i 1. zone, og han ønskede klart og kontant at udelukke Flensborg. »Flensborg er indiskutabel«, skrev han den 9. november 1918. Men allerede den 17. november, altså en uge senere, akcepterede han, at Flensborg alligevel fik ret til at stemme, hvis der kom ønske derom. Dermed var 2. zone født. Og til slut erklærede H. P. Hanssen-fløjen, at man var villig til at tage Flensborg, selv med et tysk flertal. Der skulle altså have været alle muligheder for et forlig med Flensborgbevægelsen, men denne ønskede, at Danmark skulle tage mod Flensborg, dersom de allierede kom med tilbudet, selv om man ikke vidste, hvilken dansk stemmeandel, de ville finde tilstrækkelig, og da den regering, H. P. Hanssen var blevet medlem af, stod fast på, at man forlangte et dansk flertal, turde man ikke stole på, hvad H. P. Hanssen ville be-

slutte sig til og var i stand til at gennemføre i det afgørende øjeblik.

Mistilliden til H. P. Hanssen og regeringen var vokset i årets løb, og ikke uden grund, som det følgende vil vise. Af hensyn til tidskriftets pladsrammer må dokumentationen til dels vente til senere lejlighed, men den er i orden.

Hindringer for fri afstemning

Da tilsynsrådet enstemmigt vedtog en resolution den 30. december 1918 imod de tyske magthavere i Flensborg, der hindrede danske i at holde møder og samle underskrifter, så den danske befolkning ikke under disse forhold kan håbe på at opnå sin nationale ret ved en afstemning, meddelte regeringen offentligt den 25. januar, at den ville virke for de nødvendige garantier for afstemningens frihed, men instruksen til gesandten ved fredskonferencen i Paris svarede ikke til dette løfte, og ministerudtalelser i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg den 29. januar var en klar undsigelse af tilsynsrådets enstemmige vedtagelse. Udenrigsminister Scavenius, der den 14. januar i overensstemmelse med tilsynsrådets resolution orienterede gesandten om, at »man fra slesvigske kredse erfarer . . . at det fra tysk side søges hindret, at dansk sindelag manifesterer sig«, påstod nu den 29. januar, at »i den letfærdige agitation, der nu er rejst, tales der om hindringer for fri afstemning; der er intet fremkommet om, at en fri afstemning vil blive lagt hindringer i vejen!« Han forklarede videre, at når der er så mange flere tyske end danske, »da er det ganske naturligt, at mødernes hele karakter og forløb må blive præget deraf«. Forsvarsminister P. Munch sagde på linie hermed, at »der er al mulighed for fri afstemning«.

Skønt regeringen tilsidesatte tilsynsrådets enstemmige udtalelse, foreligger der intet om, at H. P. Hanssen har søgt at gøre tilsynsrådets synspunkter stærkere gældende.

Det ses ikke, om H. P. Hanssen har været taget med på råd inden afsendelsen af instruks den 14. januar, skønt en enkelt vending kunne tyde derpå, men han er i hvert fald blevet orienteret kort derefter, og da udenrigsministeren oplyste, at tilføjelser kunne være eftersendt instruks, er åbenbart en mulighed gået til spilde.

Afvisning uden afstemning

Mere direkte følger fik det, at tilsynsrådets enige udtalelse om, at den danske befolkning i Mellemslesvig ikke kan håbe at opnå sin nationale ret ved hjælp af en afstemning, inspirerede regeringen til at gå den modsatte vej og på forhånd konstatere, at »Flensborg og omegn vil man ikke have uden en udtrykkelig tilkendegivelse ved en fri afstemning«. På dette tidspunkt var man ikke sikker på, at de allierede ville tillade folkeafstemninger, og regeringen ville derfor foregribe en sådan situation. Eftersom muligheden ikke var drøftet med rigsdagsoppositionen, forelå der fra regeringens side et klart forsøg på at stille rigsdagsoppositionen over for et fait accompli, samtidig med at man ville kvæle det sønderjyske initiativ i fødslen.

Da Vilhelm la Cour blev klar over, hvad der var ved at foregå, gav det stødet til, at han startede Flensborgbevægelsen, og i den sønderjyske vælgerforening vedtog tilsynsrådet en ny resolution, der må opfattes som en protest imod regeringens forsøg på at likvidere Flensborg. Den nye resolution, vedtaget den 8. februar, fastslog det »som givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie forhold har haft lejlighed til at fremkomme med tilkendegivelser, som derefter danner grundlaget for afgørelsen«. Efter denne formulering kan tilkendegivelser erstatte en afstemning.

Igen må H. P. Hanssens optræden overraske. Ifølge en oplysning fra udenrigsministeren den 29. januar havde H. P. Hanssen »fuldstændig anerkendt« den afvisning af

Flensborg uden afstemning, der var sket i instruksens af 14. januar, skønt den stred mod tankegangen i tilsynsrådets resolution af 30. december 1918. Man måtte derefter vente, at han ville fastholde denne afvisning, da tilsynsrådet den 8. februar så at sige protesterede imod regeringens beslutning. Men nej. H. P. Hanssen søgte ganske vist at afværge resolutionen, men bøjede sig tilsidst.

Ernst Christiansen noterer i sin dagbog: »Meget modstræbende og meget brat bøjede Hanssen af for Flensborgkravet«. Og ifølge A. Svensson gik H. P. Hanssen først med til resolutionen, da det mod mødets slutning syntes usikkert, hvorvidt der var flertal for en skarpt afvisende holdning over for Flensborg.

Udenrigsminister Scavenius var åbenbart noget forbavset, for han spurgte den 11. februar H. P. Hanssen, hvordan denne resolution skulle forstås. H. P. Hanssen svarede beroligende, at »den var formet af taktiske hensyn for at fastholde mindretallet«.

Scavenius akcepterede denne taktiske tankegang og telegraferede den 12. februar til gesandten i Paris, at resolutionen skyldtes ønsket om enstemmig vedtagelse, men at regeringen kunne tiltræde den, idet den må opfattes således, at afstemningen kun kan erstattes af andre tilkendegivelser, der »lige så utvetydigt« giver udtryk for »majoritetens ønsker«. Hermed var der – antagelig med H. P. Hanssens velsignelse – sket en indsnævring af resolutionens betydning.

Både H. P. Hanssen og udenrigsministeren har her optrådt så taktisk, at de ikke i det lange løb med denne fremgangsmåde kunne regne med at »fastholde mindretallet«. Men uden viden om denne fortsættelse var det om mødet den 8. februar med enigheden om Flensborgresolutionen, at Ernst Christiansen i sin dagbog skrev, at »det blev trods spændingen, og skønt bruddet syntes nær, det smukkeste møde, jeg mindes. Der blev talt fortrinligt af mange; Peter Grau rørte de fleste til tårer«.

Om det samme møde skrev vælgerforeningens sekretær, Martin Simonsen, i sit referat: »Ved mødets slutning udtalte formanden, H. P. Hanssen, sin glæde over, at forhandlingerne var ført så fredeligt. Dette måtte tages som et godt varsel om fremtiden«.

Fremtiden varede tre dage, til den 11. februar, da H. P. Hanssen betroede Scavenius, at der blot var tale om taktik.

Den militære besættelse

Også på et andet punkt var den sønderjyske 8. februar-resolution en protest imod regeringens Pariser-instruks af 14. januar. Regeringen havde lovet at virke for garantier for en fri afstemning, men havde nøjedes med at instruere gesandten om at undersøge, hvorledes det kunne gøres; samtidig var det understreget, at regeringen frabad sig militær besættelse, og ministeren lagde ind i sammenhængen en forestilling om, at man her ved var i overensstemmelse med de danske slesvigeres opfattelse. Det må formentlig være H. P. Hanssen, der er taget som kautionist, thi han havde på Askovmødet den 4.–5. januar talt imod en besættelse, men han havde ikke sønderjysk rygdækning.

Den 8. februar vedtog et enigt tilsynsråd, at afstemningsområdet må besættes af neutrale tropper, for at en blandet kommission kan betrygge et frit oplysningsarbejde.

H. P. Hanssen havde naturligvis søgt at undgå besættelseskravet i resolutionen, men bøjede sig. Til gengæld misbrugte han sin stilling som formand, da han videresendte resolutionen den 10. februar 1919. I stedet for at fremhæve, at den ønskedes fremsendt til fredskonferencen som en enstemmig vedtagelse, ændrede han grundlaget med en formulering om, at han forventede den fremlagt på fredskongressen »som et fyldigt udtryk for de ønsker, der næres af den danske befolkning i Flensborg og Mellemslesvig«. Lidet loyalt havde han således givet en enstemmig

Tilsynsrådet

Vælgerforeningen for Nordslesvig blev oprettet 1888 på initiativ af H. P. Hanssen, der blev dens sekretær og senere dens formand. Allerede før Verdenskrigen blev den kaldt Nordslesvigs rigsdag og nåede over 8000 medlemmer. De valgte i 25 afstemningsdistrikter et tilsynsråd på 25 medlemmer med hver en stedfortræder, der halvvejs fungerede som medlemmer. Valgperioden var fire år, og hvert år afgik en fjerdedel.

Da Tilsynsrådet samledes efter krigen, fik det mere end nogen sinde en betydning som et lokalt parlament, men mandaterne var udløbet, og de historiske beslutninger på Folkehjem 16.-17. november 1918 blev i virkeligheden truffet af et ugyldigt tilsynsråd.

Først den 26. januar 1919 blev der holdt nyvalg. Efter tilkomsten af et nyt valgdistrikt i Mellemslesvig var der ialt 52 folkevalgte repræsentanter. Stemmeret havde endvidere tremandsbestyrelsen, æresmedlemmer og efter særlig vedtagelse også de tre tidligere parlamentariske repræsentanter i Berlin som »selvskrøvede medlemmer«, medens redaktører, konsulenter m.fl. var medlemmer uden stemmeret. Ialt talte bestyrelse og tilsynsråd 66 medlemmer, hvoraf de 60 var stemmeberettigede. Styrkeforholdet lå ved en afstemning med 34 stemmer for H. P. Hanssen-fløjen og 22 imod.

Endnu et valg fandt sted den 30. november 1919, denne gang som forholdstalvalg. Medlemstallet var nu steget til knap 42.000, og der var 60 mandater til fordeling. Af dem fik H. P. Hanssen-fløjen 26 pladser mod modstandernes nu 28, men en ny arbejdergruppe indenfor Vælgerforeningens rammer, der havde vundet 6 mandater, støttede normalt H. P. Hanssen.

vedtagelse karakter af at være blot et mindretalsønske.

Tilsyneladende var udenrigsminister Erik Scavenius ikke tilfredsstillet af H. P. Hanssens manøvre; han ønskede en mere formel annullering af kravet om en militær besættelse. Kravet, der var enstemmigt vedtaget af tilsynsrådet, kunne naturligvis kun frafaldes af dette, men H. P. Hanssen nøjedes på grund af tidnød med at indkalde vælgerforeningens tremandsbestyrelse, i sagens anledning desuden som deltager Ernst Christiansen, der havde formuleret besættelseskravet.

Man kan have sin mistanke om, hvorvidt

denne tidnød var kunstigt arrangeret. Resolutionen af 8. februar havde H. P. Hanssen videresendt den 10. februar. Udenrigsministeren modtog den den 13. februar og ventede med at svare til den 18. februar i et brev, H. P. Hanssen fik den 21. februar, hvorefter han ekspres indkaldte bestyrelsen til et møde den 22., der kun kunne vare i to timer, fordi han skulle med toget til København. Men når Scavenius den 11. februar kunne spørge H. P. Hanssen, hvorledes resolutionen af 8. februar skulle forstås, må de have haft en mulighed for også at drøfte denne del af resolutionen og blive klar over

ønskeligheden af at få hele tilsynsrådet indkaldt. Hvis det var det, de ønskede.

Da tremandsbestyrelsen den 22. februar mødte Ernst Christiansen, stod to punkter på dagsordenen. Dels skulle man finde frem til ensartede afstemningsregler for de to zoner, og det gav ingen vanskeligheder. Dels skulle man opfylde udenrigsministerens ønske om at få annulleret besættelseskravet, og det voldte mere besvær, idet både vælgerforeningens næstformand (Peter Grau) og Ernst Christiansen skulle presses til at legitimere annulleringen af en enig tilsynsrådsvedtagelse, som de ønskede fastholdt. Men det lykkedes, og H. P. Hanssen kunne tilfreds rejse til København med godkendelsen i lommen.

Nu var der intet tilbage af den enige tilsynsrådsbeslutning. Den var officielt reduceret til et mindretalsønske. Der stod: »Den danske befolkning i Flensborg og Mellemslesvig og vide kredse af befolkningen i Nordslesvig holder det for nødvendigt, at Flensborg og Mellemslesvig besættes af neutrale tropper, mindst 6 uger før afstemningen finder sted.« Således havde H. P. Hanssen trukket sin fløjs godkendelse af 8. februar-resolutionen tilbage.

For egen regning tilføjede H. P. Hanssen i en efterskrift til udenrigsministeriet, at »der næppe kan være tvivl om, at vælgerforeningen ville have tiltrådt disse beslutninger, hvis tiden havde tilladt, at der var blevet afholdt et fællesmøde af bestyrelses- og tilsynsrådet«.

Om H. P. Hanssen har skrevet dette i god tro, får stå hen. Hvis han havde begrænset sig til at forvente en godkendelse af vælgerforeningens flertal, sit sædvanlige følge, havde han været på mere sikker grund. Selv Ernst Christiansen fortrød, at han havde bøjet sig for presset og annullerede telegrafisk sin aksept over for H. P. Hanssen den 25. februar. A. Svensson har i sin dagbog noteret: »Ved hjemkomsten fik jeg ham (E. Chr.) til at sende telegram til H. P. Hanssen

i København, at han tog sin godkendelse tilbage«.

Da var det for sent, skriver Troels Fink (I, side 187). Men for sent i forhold til hvad? Netop den 25. februar var H. P. Hanssen til forhandling om sagen i udenrigsministeriet, og delegationen, der skulle rejse til Paris og med henblik på hvilken ændringen af beslutningen var presset igennem, rejste først den 27. februar og ankom til Paris den 3. marts. Der var følgende rigelig tid til at registrere og tage hensyn til Ernst Christiansens fortrydelse af, at han havde godkendt, hvad han ikke ønskede at godkende. Her spillede man et nyt spil »Bordet fanger«.

Billedet af, hvad der var sket, fuldendes, når man læser Ernst Christiansens dagbogsnotat fra mødet den 22. februar, hvor H. P. Hanssen fik dem til at kassere tilsynsrådets enige vedtagelse. Der står: »P. Grau lægger Hanssen fast på, at som repræsentant for vælgerforeningen må han energisk forfægte besættelseskravet i Paris, hvad han indrømmer.«

Skal man nu le eller græde?

Vist var Peter Grau og Ernst Christiansen for tillidsfulde, når de stadig kunne tro, at H. P. Hanssen ville optræde som repræsentant for hele vælgerforeningen og varetage begge gruppers interesser, ihvorvel de jo her var udmøntet i en fællesudtalelse. Vist var de naive og godtroende, da de stolede på, at H. P. Hanssen i Paris ville forfægte det synspunkt, han her havde brugt kræfterne på at få dem til at annullere. Men hvad var så H. P. Hanssen?

Manøvre med begrundelser

For resten var der også manipuleret med begrundelserne for nødvendigheden af at frafalde tilsynsrådets vedtagelse. I bestyrelsesmødet den 22. februar var H. P. Hanssens argumentation for pressionen, »at man ikke måtte forlange for meget, fordi man i så fald ikke fik rigsdagsrepræsentanterne med der-

til«. På et efterfølgende tilsynsrådsmøde den 1. marts, hvor der blev protesteret imod, at tremandsbestyrelsen havde ændret tilsynsrådets enstemmige beslutning, blev der oplæst et brev fra H. P. Hanssen, der skrev om hastemødets nødvendighed på grund af »den danske regerings udtrykkelige forlangende«, her koblet til afstemningsreglerne.

Det er uforståeligt, at Ernst Christiansen og Peter Grau bøjede sig for presset fra H. P. Hanssen, for det siger sig selv, at sønderjyderne har lov til at fremføre deres ønsker, og så må regering og rigsdagsrepræsentanter bagefter finde ud af, hvad de mener at kunne gå ind for. At man på forhånd skal bøje af for mulige indvendinger fra et eventuelt mindretal i rigsdagen, er en dårlig forhandlingstaktik. På den måde kan fikse mellemænd få rigsdagen til at rette sig efter sønderjydernes påståede synspunkter og omvendt. Og sådan gik det netop her.

Da Niels Neergaard i Rigsdagens fortrolige møde den 3. april aflagde rapport om Parisdelegationens rejse, kommenterede han afsnittet med det amputerede ønske om en militær besættelse således: »De ser, at dette afsnit er udtalt noget forbeholdent. Nord-slesvigerne var af den mening, at det ville være heldigst, om man kunne undgå en egentlig besættelse...«

Skønt tilsynsrådet den 8. februar enstemmigt havde udtrykt ønske om en militær besættelse, var det altså nu – takket være H. P. Hanssens og udenrigsministerens manøvrer – blevet til det modsatte. Hvor H. P. Hanssen først skød skylden på rigsdagsrepræsentanterne, lagde disse nu i god tro ansvaret på nordslesvigerne. I virkeligheden lå det på de to mellemænd.

Afstemning i 3. zone

Den 3. zone blev opfundet i Paris. Den var i Danmark ønsket af tilhængerne af en grænse ved Danevirke eller Ejderen, men hverken af Aabenraafløj eller Flensborgbevægelse. Da

det blev kendt efter publiceringen af fredstraktaten den 7. maj 1919, at de allierede tænkte sig afstemningen i Sønderjylland gennemført også i en tredje zone, var Flensborgfolkene ikke sindet at gøre indsigelse, selv om de ikke havde ønsket den, thi hvorledes motivere protest imod en afstemning i 3. zone, når man er tilhænger af selvbestemmelsesretten?

Regeringen frygtede imidlertid, at tyskerne i 3. zone ville stemme dansk af økonomiske grunde eller for at få så stor en tysk folkegruppe med til Danmark, at man senere kunne få grænsen flyttet tilbage. Flensborgfolkene troede ikke på store danske stemmetal syd for 1867-linien. Det gjorde H. P. Hanssen heller ikke. Desuagtet proklamerede han en kamp imod 3. zone, »energisk og ubøjeligt til afgørelsen er faldet«.

Det kunne undre i betragtning af, at han i 1917 havde givet udtryk for, at han efter allieret sejr regnede med en rigsgrænse ved Danevirke eller Ejderen omend således, at kun den danske del af Sønderjylland blev indlemmet i Danmark, hvorefter den sydlige del kunne få selvstyre i de fleste henseender, men i nær tilknytning til Danmark.

Rømningsdebatten

Da tyskerne også modarbejdede 3. zone, blev den slettet igen, men ikke blot som afstemningsområde. Den blev også slettet som rømningsområde, og nu begyndte afstemningsstriden i Danmark forfra igen, denne gang, fordi rømningstilhængerne ønskede rømningen genindsat i fredstraktaten.

Om rømningen vedtog vælgerforeningens tilsynsråd den 4. juli enstemmigt en resolution om, at »når afstemningsforholdene i 2. zone fuldt ud skal betrygges, er det en bydende nødvendighed, at rømningen ikke standser få kilometer sønden for Flensborg«. H. P. Hanssen tiltrådte resolutionen, men betingede sig, at den skulle behandles fortroligt, ifølge hans senere redegørelse med

henblik på overrækkelse til den endnu ikke sammentrådte internationale kommission. Ernst Christiansen derimod ængstedes for forsinkelsen og fik H. P. Hanssens løfte om, at han straks ville lade den aflevere til den franske legation i København, og Christiansen påtalte det som en forhaling, da det ved næste møde viste sig, at aflevering alligevel ikke var sket.

Det virker påfaldende, at denne resolution ikke ligesom de tidligere skulle ekspederes gennem den danske regering for at få den forøgede styrke, der lå i, at den blev ekspederet på regeringsplan. Men H. P. Hanssen var i mellemtiden blevet optaget i den radikale regering og har åbenbart haft sine grunde til at afværge benyttelsen af denne ekspeditionsvej.

Da den sønderjyske opposition opdagede, at resolutionen ikke havde nogen effekt med fortrolig ekspedition uden om den danske regering, stillede bestyrelsen – der efter H. P. Hanssens ministerudnævnelse havde fået Peter Grau til formand – på nyt tilsynsrådsmøde den 28. juli forslag om, at den vedtagne resolution skulle sendes til den danske regering. Men nu var H. P. Hanssen-fløjen vendt. Under henvisning til at rømningen af 3. zone var et forsøg på ad denne vej at gennemføre 3. zone som afstemningsområde, forkastede den forslaget med 28 stemmer mod 21. Hvorefter den regering, hvoraf H. P. Hanssen var blevet medlem, i folketinget fik nedstemt oppositionens forslag om at støtte vælgerforeningens resolution af 4. juli. Ministeriets standpunkt var, at 4. juli-resolutionen måtte betragtes som bortfaldet efter at vælgerforeningens flertal den 28. juli havde besluttet ikke at stille den til regeringen. Regeringens forslag om nedstemning fik 70 stemmer i folketinget mod 66, medens en stemte blank.

Da imidlertid oppositionen i vælgerforeningen nu følte sig udmanøvreret, ville den ikke længere være med til at bære ansvaret for de afgørelser, der blev truffet af tilsyns-

rådet i sin daværende sammensætning, og da flertallet ikke ville gå med til nyvalg, sprængtes vælgerforeningen den 16. august. 23 medlemmer erklærede, at de ikke længere ville deltage i møderne. Det lykkedes senere at forene fløjene både i forlig om nyvalg og i en ny rømningsresolution, hvor man dels beklagede dens bortfald, dels henstillede til den internationale kommission at tage hensyn til de ugunstige virkninger deraf.

Men der var kommet en brudlinie, og en ny udvikling gjorde den definitiv.

Ministerudnævnelsen

Den 24. juni 1919 blev H. P. Hanssen som nævnt optaget i den radikale regering som minister for sønderjyske anliggender. Da nyheden kom ud dagen efter, blev nationen overrumplet.

Sagligt var det naturligvis værdifuldt, at H. P. Hanssen blev inddraget i arbejdet med at forberede genforeningen. Det kunne dog være sikret på andre måder, og politisk var ministerudnævnelsen en disposition, der kom til at kaste lange skygger.

Forsvarsminister P. Munch var ifølge sine erindringer »lidt tvivlrådig over for tanken om hans optagelse i ministeriet«. Munch tænkte sig, at de to oppositionspartier på den danske rigsdag i høj grad ville forbitres over Hanssens indtræden i det radikale ministerium, og at oppositionen mod ham i Sønderjylland ville blive skærpet ved hans indtræden. Begge bekymringer slog til i fuldt mål.

H. P. Hanssen ville betinge sig tilslutning fra alle rigsdagens partier, men Zahle fik ham fra det ved en påstand om, at han måtte tale med kongen først, og det kunne han ikke, før han havde fået H. P. Hanssens ja. H. P. Hanssen gik i fælden, fordi han nu gerne ville.

Zahle rådede kun over et beskedent flertal i folketinget, nemlig 32 radikale og 39 socialdemokrater over for 45 fra Venstre, 22 konservative og et mandat fra Erhvervspartiet.

H. P. Hanssen arbejdede for, at sønder-

jderne efter genforeningen ikke skulle dele sig mellem partierne, men i første omgang rykke ind på rigsdagen som en samlet blok, et særligt sønderjysk parti, og han ville derved i givet fald styrke den regering, han blev medlem af, med måske 4–5 mandater (Fink, II 62). Derfor måtte rigsdagsoppositionen opfatte ministerudnævnelsen som et træk for at styrke den radikale regering, der just med nød og næppe havde klaret sig igennem en regeringskrise og hårdt trængte til forstærkning.

Oppositionen i Sønderjylland reagerede ikke mindre skarpt. I dagbladet *Danskeren* blev ministerudnævnelsen kommenteret torsdag den 26. juni som »et nyt slag fra ministeriets side rettet imod den del af den sønderjyske befolkning, der ikke deler dets opfattelse med hensyn til løsningen af vort grænsespørgsmål mod syd . . . idet man hensynsløst mobiliserer rigsdagsmand H. P. Hanssen mod den ene halvdel af den befolkning, han dog indtil dato – trods mange og store uoverensstemmelser – har stået som en fælles-repræsentant for«.

Bladet havde gerne set H. P. Hanssen indtræde i et genforeningsministerium »som æresbevisning og et velkommen hjem ikke alene over for den nordslesvigske rigsdagsmand, men også over for den befolkning han repræsenterer«. Men i øjeblikket må andre bevæggrunde have været afgørende. »Som forholdene har udviklet sig, må det desværre siges, at H. P. Hanssen kan kun stå eet sted, enten som det samlede Sønderjyllands første tillidsmand, eller som medlem af ministeriet Zahle. Han har valgt det sidste«.

Zahles taler og borgfreden

Trods alle uoverensstemmelser mellem de to grupper i vælgerforeningen kom der stadig nye forlig og borgfredsperioder. Endnu vælgerforeningens generalforsamling den 3. november stod i borgfredens tegn, skrev Wilhelm la Cour i sin kommentar i dagbladet

København, men han tilføjede, at i virkeligheden er de to grupper adskilt ved den dybtgående forskel, som ligger i, at den ene giver udtryk for en selvstændig, sønderjysk opfattelse, medens den andens holdning i høj grad bestemmes af personlige hensyn og politisk-taktisk afhængighed af den danske regering.

Det blev da også regeringen, der slog borgfreden mellem de to grupper i stykker.

Da statsminister C. Th. Zahle den 9. november skulle tale ved et møde i Ringsted, ventede den sønderjyske opposition to ting. For det første, at han gav tilslutning til tilsynsrådets enstemmigt vedtagne resolution af 18. oktober med henstillingen til den internationale kommission om at tage hensyn til, at den manglende rømning af 3. zone ville give tyskerne for store og danskerne for små stemmetal. For det andet, at den danske statsminister tog stilling til udtalelser af den tyske rigskansler G. A. Bauer, som på møder i Flensborg og Tønder og i et interview i dagbladet *Politiken* havde talt om Flensborg, der aldrig havde været dansk, men kun rummede »en dansk koloni«, og samtidig havde friet til den radikale regering for efter afstemningen at få en overenskomst, der kunne give den rent tyske by Tønder tilbage til Tyskland.

Zahles tale måtte opfattes som negativ i begge henseender. Han nævnte ikke resolutionen af 18. oktober. Han nævnte heller ikke rigskansler Bauer. Skulle man lægge et indirekte svar i hans udtalelser, var det mere positivt over for Bauer end over for tilsynsrådet. Han understregede nemlig, at regeringens standpunkt var, at den ville have en national stat, der omfatter alle danske, men så vidt muligt også kun alle danske, og han lod forstå, at det var uønsket, at folk, som stemte tysk i går, stemmer dansk i dag for mulig øjeblikkelig pengefordels skyld. Det var jo nærmest en opfordring til den internationale kommission om på denne konto at trække noget fra de danske stemmetal, og i

hvert fald en fremhævelse af, at alle, der først nu stemte dansk, var under mistanke.

Troels Fink bemærker om Zahles tale, at den var præget af det ordvalg, der var anvendt, da 3. zone var inde i billedet, medens det jo nu drejede sig om 2. zone; når Zahle sagde, at der ikke kunne ske Danmark noget værre, end om det fik en stor tysk befolkning ind i landet, så var det i den givne situation en uheldig bemærkning, for man havde akcepteret afstemning i 2. zone og kunne ikke granske vælgernes hjerter og nyrer (II, side 129).

Troels Fink mener, at Zahle ikke har kendt Bauers tale i Tønder den 6. og næppe den i Flensborg den 5. november (skal være den 4.), »men han har vel nok læst« interviewet med Bauer i Politiken den 6. november (Fink II, 128).

Efter alt at dømme har Zahle imidlertid kendt alle tre udgaver af Bauer, da han gik op på talerstolen i Ringsted den 9. november. Allerede dagen før havde formændene for seks sønderjyske foreninger i København nået at organisere en fælles protest imod Bauer, men end ikke den fik Zahle til at tænke på, at der også kunne være behov for nogle ord fra den danske statsminister.

Den 18. november svarede Zahle i folketinget på kritikken af hans manglende reaktion over for Bauer, men han formåede ikke at besvære stormen, der også ramte H. P. Hanssen. Når statsminister Zahle formulerede regeringens standpunkt i det sønderjyske spørgsmål, er det klart, at han dermed inddrog den sønderjyske minister.

Mistillidsvotum

H. P. Hanssens fløj var ikke glad for at blive slået i hartkorn med Zahle. Fhv. landdagsmand Nis Nissen sagde ifølge Hejmdal den 13. december 1919, at »vi har alle taget mere eller mindre afstand fra flere af Zahles udtalelser, men vi har afvist resolutioner

imod ham«, og Olav Fink protesterede mere drastisk mod at »få Zahle hængt om halsen«.

Da spørgsmålet om regeringens standpunkt og H. P. Hanssens dækning af det kom til diskussion i Vælgerforeningen den 13. december, spurgte redaktør Svensson minister H. P. Hanssen, om han forud havde haft lejlighed til at tage stilling til Zahles taler. H. P. Hanssen svarede ifølge Hejmdals referat, at »han stod fuldstændig uafhængigt inden for ministeriet . . . og svaret på spørgsmålet kunne fås ved at drage en sammenligning mellem hans og Zahles udtalelser«.

Nu ved vi fra P. Munchs erindringer, at H. P. Hanssen havde haft lejlighed til at se begge Zahles taler, inden de blev holdt, og at han i det ene tilfælde forgæves havde søgt at få gennemført en ændring.

Det var et meget taktisk svar, H. P. Hanssen gav her, men taktikken kom til kort. Det kunne ikke hjælpe H. P. Hanssen, at han antydede en forskel mellem sig og statsministeren i det sønderjyske spørgsmål. Her stod han som sønderjysk kaudionist for regeringens sønderjyske politik, og når han ikke kunne påvirke statsministerens formuleringer, måtte han hæfte for dem eller gå.

Der blev vedtaget en tillidserklæring til H. P. Hanssen på vælgerforeningens bestyrelses- og tilsynsrådsmøde, men den fik kun 35 stemmer, deraf de 5 stemmer fra arbejdergruppen, som forklarede sin holdning med, at man var interesseret i, at der sad en demokratisk regering i Danmark og derfor ikke ville vælte H. P. Hanssen, der i et fald ville trække den radikale regering med sig. Ifølge Fink II side 156 var arbejderne blevet tilskyndet til denne stemmeafgivning af en speciel udsending fra Stauning.

Ikke mindre end 31 stemte imod denne tillidserklæring, heraf en fra arbejdergruppen. Det var ikke nok til at få parlamentariske følger, men nu var det slut med det kampfællesskab, som H. P. Hanssen tidligere havde kunnet føle som sin styrke.

Bitterhedens baggrund

Mødet den 13. december blev et langstrakt opgør. Grev Schack fortæller i »Grænsesind«, side 150: »Som formand måtte jeg lede mødet, med H. P. Hanssen på den ene og P. Grau på den anden side. Det varede ialt fra kl. 12 til 23, og der blev bedt om ordet 129 gange – foran mig ligger arkene, på hvilke jeg efterhånden optegnede talerne. Som timerne gik, blev stemningen mere og mere varm, og da jeg sad mellem hovedtalsmændene for de modsatte anskuelser, fik jeg alt fra første hånd, medens baggrunden af salen efterhånden mere og mere forsvandt i røg og damp«.

Flensborggruppen præciserede i en erklæring, hvorfor man ikke kunne stemme for et tillidsvotum til H. P. Hanssen. Det centrale var den forvisning, at H. P. Hanssen »ikke i det afgørende øjeblik vil arbejde i den retning, vi anser for den rigtige«, det vil sige modtage Flensborg og 2. zone af de allieredes »hænder«. Man følte sig styrket i denne overbevisning ved den uklare stilling, minister H. P. Hanssen havde indtaget over for statsminister Zahles udtalelser. Det var, hvad der stod i erklæringen.

Zahle havde man slet ikke tillid til, og man regnede altså med, at H. P. Hanssen i det afgørende øjeblik ville kræve en større dansk stemmeandel i Flensborg end den internationale kommission og føle sig mere bundet af regeringens krav om rent dansk flertal end til de synspunkter, Flensborggruppen nærrede, selv om H. P. Hanssens udtalelser placerede ham et sted mellem de to standpunkter og kunne tolkes, som om han lå nærmere ved Flensborg end ved Zahle. Taktikken og de diplomatiske udtalelser havde undergravet tilliden til H. P. Hanssen. Man vidste ikke med sikkerhed, hvad der var overbevisning og hvad der var taktik, når H. P. Hanssen udtalte sig. Han havde brugt sin parlamentariske basis i vælgerforeningens tilsynsråd til at styrke regeringen, og i det afgørende øjeblik ønskede man ikke at lægge

de sønderjyske mandater til regeringens basis.

Hvad oppositionen i tilsynsrådet havde opnået gennem de enstemmige resolutioner af 30. december 1918, 8. februar og 4. juli 1919 var blevet neutraliseret, afsporet og ødelagt af regeringen og H. P. Hanssen, og da alliancen mellem disse blev åbenbar ved ministerudnævnelserne, havde H. P. Hanssen valgt side på en måde, der til slut måtte skille ham fra de tidligere kampfæller i Sønderjylland.

Året 1919, der var begyndt med tæt samarbejde i vælgerforeningen trods uenighed, endte da med, at H. P. Hanssen fik et mistillidsvotum fra næsten halvdelen af det sønderjyske råd. Da han lod sig udnævne til minister, satte han sig mellem to stole. Eller mere præcist, han valgte stol og valgte den forkerte. Det var et varsel om begivenhederne i 1920, hvor han blev afskediget sammen med resten af den radikale regering og derefter var uønsket af de næste regeringer. Således kom han alligevel ikke med i genforeningsministeriet, hvilket ellers ville have været hans naturlige plads. Og da det rygtedes, at H. P. Hanssen var udset til at byde kongen velkommen, når denne skulle ride ind over den annullerede grænse, kom der en sønderjysk adresse imod tanken. I stedet blev det P. Refshauge, »bonden, der blev landråd«, der fik overdraget opgaven at byde kongen af Danmark velkommen. Og H. P. Hanssen blev bitter.

Når Troels Fink (II, 113) skriver, at det var udviklingen i andet halvår 1919, »denne strid for og imod H. P. Hanssen, der især forbitrede sindene hos tilhængerne af de to retninger i sønderjysk politik«, har det den berettigelse, der ligger i, at striden førte til, at H. P. Hanssen i selve genforeningsproceduren i 1920 måtte føre en mere tilbagetrukken tilværelse end den, der ellers som en selvfølge ville være tilfaldet ham. Bitterheden hos Zahles og H. P. Hanssens modstandere ramte H. P. Hanssen i 1920.

Nogen skepsis over for H. P. Hanssen gjorde sig også gældende på et bestemt område. Man følte sig ikke sikker på, hvad han foretog sig, når han var på egen hånd. Netop i 1919 måtte han under en vidneførsel erkende sit medansvar for den anonyme artikel, Marcus Rubin havde skrevet i 1911 i et tysk tidsskrift, og som rummede vendingerne: »Nordslesvig er nu med lov og ret Tysklands, og ved dette faktum hverken kan eller skal der røres«, og »kun tåber og folk uden indflydelse tænker i Danmark på en genoplivning af § 5 eller lignende«. Dette skrabad for de tyske magthavere havde vakt stærk forargelse hos mange i Sønderjylland, der så det som en vigtig opgave at holde genforeningshåbet højt, og det kunne ikke undgå at forøge mistilliden til H. P. Hanssen, at han som Sønderjyllands tillidsmand havde godkendt artiklen og tilmed tiet om sit ansvar i årevis, medens debatten om artiklen bølgede.

Et andet eksempel fra 1919 gav en tysk offentliggørelse i maj måned af et brev, H. P. Hanssen havde skrevet den 5. februar til den tyske landråd Böhme, hvori han bekræftede regler, de to havde aftalt om tre dansk-tyske kommissioner på et møde, de havde haft den 30. januar. H. P. Hanssen havde

hverken orienteret udenrigsministeriet eller vælgerforeningens tilsynsråd, før han blev afæsket forklaring om nogle bladforlydender, og da havde hans forklaringer været undvigende, hvilket altså blev afsløret bagefter, da tyskerne offentliggjorde fakta.

Bortset fra denne tvivl om, hvad H. P. Hanssen foretog sig uden at give behørig orientering, drejede det sig for H. P. Hanssens modstandere ikke om hans person. Uenigheden gjaldt i de skiftende situationer konkrete beslutninger og deres videre behandling. Stadig stærkere følte man, at H. P. Hanssen var bundet til den radikale regering på godt og ondt, og sluttelig fremkaldte Zahles taler et mistillidsvotum til H. P. Hanssen fra næsten hælvten af den sønderjyske repræsentation. En tragisk afslutning på begivenhederne i 1919, og et solidt grundlag for kommende års bitterhed.

1914 og 1918 blev højdepunkterne i H. P. Hanssens løbebane. 1919 blev derimod – trods ministerudnævnelsen og delvis på grund af den – et lavpunkt. Når grænsestriden i 1919 almindeligvis gøres op i H. P. Hanssens favør og på bekostning af hans modstandere, er der grund til at korrigere billedet. H. P. Hanssen var visselig ikke uden skyld i sin skæbne.

Brigitta kom hjem som Cornelia Helena

AF F. S. GROVE-STEPHENSEN

For de fleste landkrabber ser handelsskibe af samme størrelse ret ens ud, men en sømand kender let det ene fra det andet.

Da kaptajn Hans Jensen genså »Brigitta af Flensborg« tre år efter, at han havde mistet skibet, var han ikke i tvivl trods navneændringen.

F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg, skriver om den lykkelige afslutning på en gammel prisesag.

I 1803 fik købmand Henrich Carstensen Feldstedt i Flensborg bygget et skib, der ifølge det kgl. Generaltoldkammers målebrev

var en chalup på 9 kommercelæster ved navn Brigitta.

Det var et smukt skib, som nogen ville have kaldt en jagt. Bovsrydet var udformet som en krokodille, og på agterspejlet var anbragt en kobberplade på 19 × 20 tommer med et maleri af rederens datter, der holdt en blomsterkrans mellem hænderne.

Hans Jensen, der blev skipper på skibet, sejlede med det omtrent seks år, og i den periode blev det foruden det danske ejendomsmerke med drægtighedsangivelse indhugget et Wismarsk's.

Krigen kom 1807, og Brigitta klarede frisag i den første tid, men i efteråret 1809 blev det opbragt af englænderne og ført til Malmø.

Den pågældende engelske marineofficer har enten været uhæderlig eller for storsnudet til at sende et så lille skib hjem til prisebedømmelse. Det blev solgt til en svensker, uden særlige dikkedarer og senere vidresolgt til en malmøkbømand A. Ahlberg, der på grund af uregelmæssighederne ved den første overdragelse ikke kunne få lovmæssige papirer på skibet.

De danske priseregler var temmelig skrappe med hensyn til, hvilke papirer et skib skulle have uden at blive prisedømt, men efterhånden havde man anerkendt et svensk dokument, et såkaldt frihedsbrev, som tilstrækkelig dokumentation for ejerforholdet til et skib, der var hjemmehørende i Sverige og ikke sejlede i oversøisk fart.

Skibet, der nu blev kaldt Cornelia Helena, kunne ikke få et sådant dokument og medbragte i stedet et andet, der hverken svarede til skibets eller skipperens navn; han hed Sjøquist.

Med det forkerte papir sejlede skibet trodigt frem og tilbage mellem svenske havne, og efter fredsslutningen mellem Danmark og Sverige i december 1809 tillige på danske.

Omkring 1. marts 1812 gik det imidlertid galt. Sjøquist havde lagt sit skib tæt uden for Københavns Toldbod, og her genkendte

Hans Jensen sit gamle skib. Han gjorde sig kammeratlig og fik oplyst lidt om omstændighederne.

Enhver sømand vidste, at en manglende prisedom smagte af sørøveri, og der var da heller ikke noget besvær med at få afsagt et arrestdekret, så skibet ikke kunne sejle, før der var truffet en retslig afgørelse af sagen.

Papirerne kunne ikke sige ret meget, men skibsmålerkontoret i København kunne dog give en attest om, at skibsmålene passede med dem, der i 1803 var meddelt skibet Brigitta af Flensborg, når man tog hensyn til den tid, der var gået.

Fuld sikkerhed kunne dog ikke gives, fordi det danske såvel som det Wismarske mærke, der viste drægtighed og ejerforhold, var skåret af.

Sørettens vurderingsmænd Peter Chr. Fischer – en Sønderborgdreng – og N. I. Elberg – en Åbenråer – opstillede en beskrivelse og et inventarium over skibet, som de vurderede til 3.600 rigsdaler.

De måtte dog gøre arbejdet om, fordi deres beskrivelse af det før omtalte billede ikke stemte med vidneforklaringerne.

Det var Københavns Priseret, der kom til at behandle sagen. Tog man hensyn til papirerne alene stod parterne efter rettens mening så nogenlunde lige, men dog til fordel for Flensborgkøbmanden, fordi det ikke var lykkedes for Malmøeren at dokumentere sit ejerforhold. Men tog man hensyn til alle de andre ting, som søfolk kendte deres skib på, og i dette tilfælde navnlig sådan noget som krokodillen på bovspydet og billedet i agterstavnen, der endog forestillede en bestemt person, så måtte sagen være klar til at man kunne tildømme Feldstedt skibet.

Den 11. april 1812 kendtes derefter for ret:

Den af skipper Hans Jensen requirede og under 14. f.m. effektuerede arrest i det under nærværende sag omhandlede skib, nu »Cornelia Helena« kaldet, men hvis rette navn er »Brigitta« bør ved magt at stande og bør be-

meldte skib ved øvrighedens foranstaltning tilbageleveres skipper Hans Jensen på Heinrich Carstensen Feldstedt juniors eller de som ved hans dødelige afgang måtte være ind-

trådt i hans rettigheder, deres vegne.

Således fik en Flensborg-købmand sit skib tilbage efter tre års forløb, fordi han havde en årvågen skipper.

Mette Petersdatters sørgelige død

AF IB ANDERSEN

Lærer Ib Andersen, Varnæs, har i Gram herreds tingbog fundet et delvis referat af en gammel sag, der fortæller om de sidste dage i en tiggerkvindes liv i den hårde vinter 1695. Den lille artikel vidner ikke blot om de usle kår, fattigfolk dengang måtte leve under, men også om de bedrestilledes hjælpsomhed.

En januardag i året 1695 stod en skare mænd og kvinder ved en åbnet grav på Hoptrup kirkegård. Mette Petersdatter fra Djernæs var for omkring tre uger siden blevet begravet, og nu var graven blevet åbnet, for at liget kunne synes og beses af fogederne og seksmændene samt barberen fra Haderslev i hæderlige dannekvinders overværelse. Men hvorfor forlangte øvrigheden, at gravfreden skulle forstyrres?

Fredag før jul, den 23. december i året 1694 kom i mørkningen Mette Petersdatter ind i Nis Lauritzen Juhls gård i Djernæs, Hoptrup sogn. Indenfor bad enken på gården, Ellen Jeppes, hende gå hen til ildstedet og varme sig. Til stede var også en rytter, Frederik Brun, som havde kvarter på gården. Han sagde til Mette, at hun var en stærk kvinde, som nok kunne arbejde for føden og ikke burde løbe folk på dørene. Hertil svarede hun, at han havde intet med hende at bestille, thi han gav hende intet. På dette svar bruste rytteren op og råbte: »Hold din

mund, eller jeg slår dig.« Hvortil hun svarede: »Slår I mig, da skal I ikke gøre det for intet«. I det samme tog han ildklemmen og gav hende nogle slag over skulderen. Da gik enken imellem og tog rytteren ved armen, og han lod hende så være. Mette blev siddende til sengetid, hvorefter hun gik hjem til sin broder. Anden dagen derefter, altså 1. juledag, kom hun atter ind på gården, som hun ofte gjorde. Enken spurgte hende, hvordan hun havde det. Dertil svarede hun: »Det er hausum.« Hun havde ikke omtalt episoden med rytteren til nogen, og hun bad enken og tjenestepigen om ikke at sige noget, for folk ville blot le hende ud derfor, fordi hun selv havde været skyld i hændelsen.

3. januar i det nye år, 1695, kom bonden Falle Jessen, fra Skærbæk (Hoptrup sogn), kørende fra skoven og blev et menneske var mellem Djernæs og Skærbæk, siddende i sneen ved et gærde. Imidlertid drog han ind til smeden i Djernæs for at lade sine hestes hove skærpe, og som han derefter ville køre hjem, kom han til samme menneske, Mette Petersdatter; hun var kommet to stenkast fra forrige sted nærmere til Skærbæk. Falle Jessen fandt hende siddende, og han standsede op og spurgte hende, hvorfor hun sad der? Hun sagde: »Jeg er så forfrossen og syg, at jeg ikke kan komme frem.« Hvorpå hun bad ham tage hende med sig på slæden. Det gjorde han og førte hende ned i Anders Jes-

sens gård i Skærbæk, hvor hun selv stod af slæden og gik med stor besværlighed ind i huset. Det var en stærk frost. Anders Jessens kone Ellen spurgte forskrækket Mette, der hun kom ind: »Mette, hvorledes er det gået til med dig?« Men Mette svarede ikke. Ellen Andersens skyndte sig ud for at hente en kedel vand, men da hun kom ind igen, var Mette faldet om. Hun fik hende op og sendte bud til nabokonen om hjælp. Kiesten Volles kom over, og de to koner holdt Mette på stolen foran ilden og strøg hende med brændevin for ansigtet. Derved kom hun noget til sig selv igen. Kiesten Volles spurgte hende, hvordan det var med hende, hvorfor hun havde givet sig ud i den kulde, om hun var syg? Da svarede det stakkels menneske, at hun var syg og havde siddet i sneen og forkuldet sig. Rytter Frederik Brun havde slået hende. Og i det samme døde hun som i en besvimelse.

Et omhyggeligt ligsyn med mere end en halv snes vidner

Da øvrigheden mente, at rytteren kunne være skyld i Mettes død, blev der 9. februar 1695 indkaldt vidner på Gram herreds ting. Ellen Jeppes og tjenestepigen samt Falle Jessens kone Kiesten, Ellen Andersens og Kiesten Volles vidnede ovennævnte under ed. Samme dag blev på tinge aflagt ed på synet over Mette Petersdatter. Syns- og besigtigelsesdokumentet blev oplæst: Så som en kvindes person Mette Petersdatter af Djernæs, af en rytter Frederik Brun skal være slået med en ildklemme, så at hun formodentlig 13 dage derefter derover er bortdød og som hun uden tilbørlig besigtning er blevet begravet, har amtmanden, de dato Haderslev 19. januar 1695, udstedt befaling om, at hun igen skulle opgraves af jorden og af en erfaren barberer, i hr. ritmester eller hr. løjtnantens nærværelse af fogeder og seks upartiske mænd samt nogle hæderlige hustruer synes og beses. Da dette skulle efterkommes, er det salige menneske, efter at hun er blevet

optaget af jorden, blevet synet af fogder og seksmændene Hans Juhler, Hans Iversen, Thames Hansen i Hoptrup, og Bertram Hansen, Chresten Hansen og Jes Søderup i Djernæs, og af Monsr. Jørgen Hahn, barberer i Haderslev i hæderlige dannekvindes overværelse. Man fandt, at den afdøde på venstre lår havde en blå plet, og huden var noget afskrabet, andet sås ikke. Barberen åbnede legemet og undersøgte de indvendige organer, hvorom han tilbød at meddele i en attest. Dokumentet blev underskrevet af fogederne og seksmændene, dateret Hoptrup kirke 25. januar 1695. På tinge bevidnede bagefter fogederne og seksmændene dette med deres ed.

Mette Petersdatter døde en naturlig død – af sult og kulde

Var så rytteren skyldig i Mette Petersdatters død? Tingbogen tier herom og nævner ikke denne sag oftere, endsige indholdet af barberens attest, som øvrigheden må have modtaget. I de fyldige Haderslev amtsregnskaber nævnes sagen ikke med et ord, så man må vel formode, at hovedårsagen til Mette Petersdatters død har været sygdom, forværret på grund af sult og kulde.

Her dukker da frem for et øjeblik en af datidens mange anonyme fattige, som for at opretholde livet måtte gå tiggergang rundt om på gårdene. Gårdfolkene følte vel et vist ansvar for landsbyens fattige, og det var ikke ualmindeligt, at den fattige havde en vis tilknytning til en eller flere gårde. Vi ser, at Mette ofte kom på Nis Juhls gård for at få noget at spise og varme sig. Men endnu værre stillet var dog de, som hjemløse måtte drage tiggende fra landsby til landsby. Landsbybefolkningen så helst deres rygge.

Datidens dokumenter ofrer ikke de fattige megen omtale; kun ved et tilfælde løftes sløret, og vi får et glimt af en tid, som er blevet os så fjern, at vi knap nok kan sætte os ind i de fattiges kår før i tiden.

Boganmeldelser

Vesteramtsmand og østerkantmand

AF H. P. JENSEN

I Festskriftet til Johan Hvidtfeldt skriver dr. phil. H. V. Gregersen om: »Fra ophævelsen af Pragfredens artikel V til Hans Krügers død«.

Det gamle modsætningsforhold mellem vest og øst i det tidligere Haderslev amt er ikke helt dødt, og uden at anmelde festskriftet i øvrigt (det sker senere på anden vis) tager H. P. Jensen, Agerskov, forbehold.

Som venteligt er festskriftet til Johan Hvidtfeldts 70-årsdag den 12. december 1978 en prægtig buket, hvis planter også er hentet i det sønderjyske. Næsten alle vore gode penne har været i arbejde. Ikke uventet var der også torne på nogle af roserne. En af dem er H. V. Gregersen: Fra ophævelsen af Pragfredens artikel V til Hans Krügers død. For år tilbage ville den have udløst stærke følelser, og doktoren ville næppe have turdet vise sig vest for vandskellet. Tiden går, og der er knap nok en kraftfuld røst af de gamle tilbage på Hans Krügers hjemegn, der ville have kunnet sige denne østerkantsmand besked. Det må nemlig indrømmes, at H. V. Gregersen på atten sider tager et stykke historie op til en revision, som det sjældent er set.

Da danskheden i Sønderjylland efter Wienerfreden fandt sig selv for den preussiske grænse ved Kongeåen, var der kun lidt at håbe på. Pragerfreden kastede som bekendt

et halmstrå denne vej ved artikel V med dens berømte løfte om afståelse af nordlige dele af hertugdømmet Slesvig, som en folkeafstemning ville skabe grundlag for.

Til dette symbolske halmstrå fortrøstede danskheden sig indtil 1879, da man erfarede, at halmstrået var taget tilbage året før. I de mellemliggende år havde Hans Krüger været en af de magtfulde personligheder, der holdt håb og disciplin vedlige. Behovet for nytænkning var nu påtrængende, og patriarken var aflægs. Hans politiske døds kamp afsluttedes først ved hans død den 27. august 1881. Om disse to år og deres lange forspil handler dr. Gregersens artikel.

På syv sider ridses lederkrisen op, og der konkluderes, at denne alene skyldtes Krügers utilbøjelighed til at dele magten med andre, endsige til at give den fra sig og lade yngre kræfter komme til. I sytten efterfølgende brevuddrag fra kendte navne illustreres derefter et stort spil bag kulisserne, der hidtil kun har været kendt i brudstykker og uden letfattelig sammenhæng.

Det er altså virkelig et stykke fortjenstfuld historieskrivning, der her er præsenteret i behagelig kort og klar form. Noteapparatet er som altid i forfatterens værker forbilledligt. Billedmaterialet er tre karakteristiske fotografier af Hans A. Krüger, H. R. Hiort-Lorenzen og Peder Skau med ypper-

lige billedtekster, der i koncentreret form siger så meget væsentligt. Enhver, der er interesseret i sønderjysk historie, navnlig fremmedherredømmets forhold, bør læse denne afhandling. Den burde egentlig være endnu mere almen tilgængelig.

I Gregersens øjne må der være meget lidt tilbage af den navnkundige Krüger. Hans indvalg i den slesvigske stænderforsamling i 1848 bliver således udlagt som en tilfældig fordel fremfor Laurids Skau. En tilfældig heldig formulering af hans protest på marts mødet i Rendsborg i 1848 gav ham navn. I mellemkrigsårene rivaliteten mellem ham og Skau. Johan Wegeners nedsættende karakteristik i november 1863, hvor han skildres som latterlig og fortunlet. Derefter talrige eftervisninger af begrænsninger, således hans manglende evne til at tale tysk. Sidenhen stivsinnet og ufordrageligheden, der i de sidste svære år med økonomiske vanskeligheder og sygdom giver anledning til karakteristikkere som imbecil og formørket.

En Hans Krüger-biografi efterlyses

Det positive er let opregnet. I billedteksten skildres han som værende af imponerende ydre og af karakterfast fremtræden. Om den sidste egenskab er anerkendende ment, er svært at bedømme. Den afsluttede sætning er imidlertid betydningsfuld: I disse år (1867 til 1878) nød han en enestående tillid hos sine vælgere. For disse »vesteramtere« var han med P. Skaus ord en halvgud. Gregersens afhandling nøjes ikke med at klæde halvguden af. Den vender ham om og finder kun hulhed. En vesteramter føler uro i sit blod og spørger logisk, hvordan Gregersen så egentlig ser på Krügers vælgere.

Det er næppe muligt i korthed at tage stilling til indholdet af Gregersens korte, klare og velunderbyggede vurdering af H. A. Krüger. Det må nok gøres af andre og an-

detsteds. Vi har jo ikke nogen egentlig biografi af Krüger. Morten Eskesens: Af Hans Krügers Saga er jo nærmest en helgenlegende. Sålænge efter kunne et arbejde have ret vanskelige kår, selv om der findes et omfattende arkivmateriale. Den betydelige mundtlige tradition, der fandtes på Bevtoftegnen og andetsteds, er svundet hastigt ind og eksisterer nu kun i svag, videregivet form. For forståelsen af Krügers personlighed og virke turde et betydeligt detailkendskab være nødvendigt. Eksempelvis indsigt i hans økonomiske forhold og hans drift af Bevtoft Møllegård. Hans helbredstilstand var svingende i adskillige år forud for hans død. Spørgsmålet er vel også – når man betragter hans monumentale, tillukkede ansigt på fotografiet ved afhandlingen – om han i brev eller refereret samtale har lukket sig op overfor nogen samtidig. I Krügers bevægede livsløb skete meget omkring ham. Fotografiet tyder hen på, at i hans sind kan meget uanet være sket. Selv om »Vesteramterne« begribeligvis stod tilbage for Peder Skaus proprietærverden, må den førnævnte enestående tillid dog have haft andet holdepunkt end Krügers kraftige skikkelse.

Den mundtlige tradition på Bevtoftegnen, som den har kunnet findes hos familien Schmidt på Glasergaard, familien Callø på Bevtoftgård, familien Steenholdt i Hjartbro og andetsteds har aldrig fortiet Krügers menneskelige forhold, men den har nok mere set på økonomi, ægteskab, sygdom og omskiftelser som noget tidsmæssigt, der eroderede på en kæmpeskikkelse, der uanset alt var et hovede højere end almindeligt og tilmed med noget inde i hovedet.

Hans tyskkundskaber er mange gange nævnt som flydende dagligdags sprog. At han ikke havde lært sig et gængs Reichstags-sprog har været en hemske, men dog næppe ualmindeligt. At andre skrev hans taler og artikler kendes fra manganen anden politiker, f.eks. Knud Kristensen, slutteligt

var det alligevel røsten, der tegnede indholdet. At kammerherre Quaade, der som dansk gesandt i Berlin skulle repræsentere en »frygtsom dansk regering« (Gregersen), fandt Krüger besværlig, var nok uundgåeligt. Mon ikke den undvigende diplomat har virket tirrende på den robuste landmand?

Sladder i den danske lejr

Hvad der kan undre, er de talrige personlige antipatier og intriger i den danske lejr, hvor sammenholdet måtte synes så altafgørende. Man kunne sætte sig hen og tælle, hvem der ikke kunne lide hvem, og hvem der talte nedsættende om hvem. Det er næsten kun Junggreen, der går uskadt igennem. Meget var jo eksempelvis baseret på egensmæssige eller religiøse forhold, som Gregersen også udmærket skildrer. Mon ikke østkysten følte sig lidt hævet over disse fjerne Krügerske egne, der endnu ved hans død dårligt nok havde læger, dyrlæger, apoteker, administration eller blot forretninger, men altså disse mange danske stemmer.

Gregersen tager disse mange gnaverier og nedvurderinger til fuld kurs. Er det nu så sikkert, at Krüger altid var den skyldige? Der fornemmes i alt fald meget menneskelige følelser hos så at sige alle, der kommer til orde i de citerede brevudtog. Der skal vel også stå strømhvirvler om så kraftig en skikkelse i overført betydning.

Hvor snæver og ufremkommelig Krüger end står, havde han jo sit alibi i orden med den enestående tillid i ryggen.

Snæverhed og stædighed har ofte vist sig at være nødvendige dele i et mindretals eksistenskamp. Så store omkostningerne var op gennem 70'erne, må heller ikke glemmes, at ethvert andet grundlag havde sine farer ved siden af mulige fordele.

Endelig er der en modsætning mellem Gregersens gennemgående vurdering af Krüger og hans rolle ved aktionen i Reichstag i 1876. Den parlamentariske effekt var

ringe, men den almindelige opsigt betydelig. I al sin lidenhed var den en påmindelse om, at de tyske militære sejre og erobringer kunne have en pris, man ikke var klar over. På sin hårdhændede bondefacon sagde Krüger måske bedre det, som den noble Junggreen sluttede sin appel med: Gerechtigkeit erhöhet ein Volk.

Fra den mundtlige tradition kunne nævnes adskilligt. Helbredsfølgerne efter fæstningsarresten under den fransk-tyske krig 1870/71. Skaderne på økonomi og bedrift ved det meget fravær. Også meget positivt. Mønsterengbruget ved Bevtoft Mølle, der var udflugtsmål gennem mange år, er kun et eksempel. Meget i Krügers nationale og politiske tankegang vil også kunne ses som frygt for opportunisme, der også kendtes på hans hjemegn. I vor tid bruges terror og andet mod denne fare, som et mindretal kan udsættes for. På Krügers lidt humanere tid synes grov selvrådighed at have været tilstrækkeligt.

Mange er store på godt og ondt

Mange store navne er i tidens løb opfattet kontroversielt. Monrad, I. C. Christensen, Knud Kristensen for at nævne et par danske. Man har søgt grundigt, hvor man kunne ramme dem, og jævnlige fundet det forbavsende. Store politikere er nok store på godt og ondt.

Krügers sidste to korte år var forfald, og de fik følger. J. P. Junggreen, manden med H. P. Hansensk format, fik ikke lov at komme for. Det var sørgeligt, men hvor stor var skaden i øvrigt?

Gregersens afhandling er et vægtigt bidrag til forståelse af Krügers situation og samtid fra 1864 til hans død i 1881. Den bør simpelthen læses, men forhåbentlig er den ikke det sidste ord. Årsagerne til den enestående tillid hos hans vælgere må have en årsag udover den kraftige skikkelse.

Hvis eller en østerkantsmand kan finde dem.

Tyske fadderskaber for Nordslesvig

I forbindelse med efterårets første Slesvig-Holsten-dag i Isted drøftedes det tyske fadderskabsarbejde for mindretalsinstitutioner i Nordslesvig. Den tyske skole- og sprogforening offentliggjorde samtidig følgende liste over tyske fadderskabsforbindelser.

BØRNEHAVER

Åbenrå: Kulturselskab Flensborg.

Haderslev: Slesvigholstensk Hjemstavnsforbund, Flintbæk/Kiel.

Sønderborg: Foreningen til udbygning af tyske børnehaver, Kiel.

Tinglev: Pædagogisk Forening, Slesvig.

Tønder: Byen Lütjenburg.

Foreningen af Buten-slesvigholstenere, kvindegruppen, Hamborg.

Abild: Kronshagen kommune, Kiel.

Broager: Rendsborg by, amt og provsti.

Brunde: Byen Otzeho, Kreds Segeberg.

Bylderup: Byen Husum.

Gråsten: Hjemstavnsforbundet og kommunen i Büdelsdorf.

Hjemstavnsforbundet i Cuxhaven.

Højer: Byen Segebergs magistrat.

Løgumkloster: Ingen.

Lunden: Angels Hjemstavnsforbund, byen Kappel.

Corps Holsätia, Kiel.

Nørreløsum: Byen Vesterland.

Østerhøjt: Slesvigholstenerforeningen Up ewig ungedeelt af 1912, Wilhelmshaven.

Padborg: Landrådskontoret i Slesvig.

Sportsforeningen Adelby/Flensborg.

Kværs: Slesvigholstensk Hjemstavnsforbund, Wesselburen.

Landbokvindeforeningen, Wesselburen.

Byen Wesselburen.

Sydangels Lærerforening, Lærerforeningen for Sønderbrarup og omegn.

Ravsted: Foreningen for Slesvigholstenere i Hamborg og hjemstavnsvenner af Slesvig-Holsten »up ewig ungedeelt« af 1895.

Rens: Vanderup og Pretz.

Skovby/Løjt: Tysk Røde Kors i Gettorp.

Uge: Byen Neumünster og hjemstavnsforbundet i Hamdorf.

Vilsbæk: Käthe-Lassen-skolens kollegium, Flensborg.
Byen Nibøl.

TYSKE SKOLER

Åbenrå: Byen Flensborg.

Haderslev: Kredsen og byen Pinneberg, SHHB Pinneberg, Hansestaden Hamborg.

Sønderborg: SHHB Kiel, 2 skoler i Kiel, Byen Brunsbüttel.

Tinglev: Slesvig by og amt, Vester Rønfeld kommune, Realskolen Vest i Flensborg, Lornsensskolen i Slesvig.

Tønder: Nordfrislands amt, Hebbelskolen i Flensborg, Domskolen i Lübeck, Robert Koch-skolen i Berlin.

Burkal: Bredsted kommune, Hjemstavnsforeningen Den slesvigske Gest.

Gråsten: Herderskolen i Rendsborg, Den ny Realskole i Nortorf, Fadderskabsudvalget for Rendsborg-Egernførde amt og for byerne Rendsborg, Nortorf, Büdelsdorf, Wesselburen, Meldorff. Udvalget støtter også ungdomsarbejdet.

Højer: Foreningen af slesvigholstenere i Hamborg, Amtsdistrikt Sølvsted.

Løgumkloster: Kreds Nørre-Ditmarsken, Før.

Nordborg: Landskabet Angels Hjemstavnsforening,

Studenterforeningen Corps Holsätia, Kiel.
Ravsted: Riseby kommune og skole,
kredslærerforeningen Rendsborg/Egern-
førde,
Egernførde Hjemstavnsforening.
Brunde: Byen Itzehoe, Kreds Steinburg.
Feldsted: Fadderskabsringen Egernførde,
byen Egernførde,
byen Heide.
Jejsing: Frederiksstads hjemstavnsforening.
Østerhøjst: Byen Mölln v. folkeskolen Mölln/
Schäferkamp,
byen Kellinghusen.
Padborg: Landrådskontoret Slesvig-Flens-
borg,
Fællesskolen i St. Solt.
Uge: Byen Neumünster,

Nedertysk Scene, Neumünster,
Kredslærerforeningen Rendsborg.
Det tyske gymnasium, Åbenrå:
Borgmesteren i Lübeck,
Ernestinenskolen i Lübeck,
Philologforbundet i Slesvig-Holsten,
By-gymnasiet i Dortmund.
Den tyske efterskole, Tinglev:
Helene Lange gymnasiet,
Det slesvigholstenske Hjemstavnsforbund.

CENTRALISEREDE SKOLER

Jynde vad: Byen Elmshorn.
Nørrelø gum: Skolerne på øen Før.
Sommersted: Kredsen Bad Segeberg,
byen Bad Bramstedt,
skolerne i byen Bad Bramstedt.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. november: I Læk åbnes et nyt dansk biblio-
tek.

En børnehaveafdeling åbnes i Vyk efter
flere års pause.

Dansk Skoleforening nedsætter et udvalg,
som skal arbejde med planerne om en syd-
slesvigsk efterskole. En midlertidig anbrin-
gelse i lejede lokaler i Flensburg skønnes ikke
holdbar.

Flensburg-senderen har bestået i 50 år.
Intendant Martin Neuffer mindede i en fest-
tale om senderens omskiftelige tilværelse,
specielt i dagene omkring 5. maj 1945, da
den som Reichssender Flensburg var den sid-
ste i brug værende tyske radiostation.

5. november: Sønderjyllands amtsråd besø-
ger på en studietur i Sydslesvig blandt andet
Engelsbycentret, Lyksborghjemmet, Staus-
mark forsamlingshus og Christianslyst.

Det sydslesvigske Samråd, som genvalgte
skoleleder Wilhelm Klüver, Læk, som for-
mand, opfordrer alle medarbejdere inden for
de danske og nationalfrisiske organisationer
til at holde Flensburg Avis.

Den gamle vindmølle i Munkbrarup bliver
fredet; den skal gennemgå en nødvendig re-
staurering.

9. november: Flensburg Avis peger i en leder
på den kritiske situation, der skabes for de
mindre værfter, herunder også Flensburgs,
ved at store og endda statsejede værfter får
stillet betydelige offentlige midler til rådig-
hed til bygning af store skibe.

I Kiel-landdagen kræver Karl Otto Meyer
nedsat en strukturkommission, der skal gen-
nemgå planerne om den tekniske højskole i
Flensburg. Ifølge en i 1975 vedtaget lov
skulle højskolen stå færdig til nytår 1980.

På et møde i Lyksborg erklærer fhv. mini-
ster Egon Bahr (SPD), at der ikke kan ansæt-

tes ekstremister inden for de offentlige etater, ligesom kommunister ikke skal indoktrinere børnene. Af 500.000 hidtil undersøgte er kun 300 blevet afvist.

Landet Slesvig-Holsten vil i det kommende år anvende 527 mill. DM til kystsikring og investeringer inden for landbruget.

Forældrekredse i det tidligere Sydtønder amt rejser på et møde i Nibøl et enstemmig krav om en dansk realskole i området.

Kun i Flensburg og Bredsted kom det til nazistiske provokationer i anledning af 40-årsdagen for »Krydstalnat« i 1938.

11. november: Interessen for at lære plattysk i tyske skoler i Nordtyskland er voksende. Instituttet for nedertysk sprog i Bremen vil foranledige en drøftelse med skolekonsulenter og lærere om muligheder for støtte til plattysk undervisning.

12. november: På Sydslesvigsk Vælgerfor­enings landsmøde i Flensburg kræver for­manden, Gerhard Wehlitz, en ophævelse af ekstremistlovgivningen. Vesttysk demokrati kan meget vel sikres på grundlag af de be­stående love.

SSV's medlemstal er i det forløbne år øget med 82 til 5.131.

14. november: Slesvig-Holsten har siden 1970 haft den største befolkningstilvækst sammenlignet med andre forbundslande. Mens stigningen i hele forbundsrepublikken kun beløb sig til 1,2 pct., var stigningen i Slesvig-Holsten 3,7 % fulgt af Bayern med 3,2 og Hessen med 3 %.

15. november: Mens kommunerådet i Sten­felt afviser at yde tilskud til danske elev­transporter, yder Hørup kommune samme tilskud til danske børnehavebørn som til ty­ske foruden 500 DM til skoleelevkørsel.

17. november: En sydslesvigsk efterskole prioriteres højest, men en realskole på vest-

kysten glemmes ikke, fremgår det af et møde i Vesterland med repræsentanter for Dansk Skoleforening.

Minister Per Hækkerup understreger i et foredrag for Dansk Erhvervsforening for Sydslesvig, at Storebæltsbroen fortsat er bro­projekt nr. 1, og der bliver under ingen om­stændigheder tale om at bygge en Femern­beltbro før Storebæltsbroen.

18. november: På Danmarkssamfundets veg­ne overrækker Grev Ingolf et Dannebrog til de danske organisationer i Nibøl.

20. november: På forslag af kuratoriet for forskningskontoret og godkendt af den tyske grænseforenings styrelse udnævnes professor Dr. Weigand til leder af forskningskontoret for regional landsvidenskab i Sydslesvig og i grænseområdet.

CDU-fraktionen i Kiellanddagen vælger landdagsmedlem Heiko Hoffmann til ny for­mand efter dr. Uwe Barschel, der er udnævnt til finansminister.

21. november: De slesvigholstenske industri­ og handelskamre stiller sig positivt bag tan­ken om oprettelse af et dansk-tysk handels­kammer, som også vil være et aktiv for dansk erhvervsliv.

23. november: Flensburg byråd vedtager en­stemmigt en resolution, hvori siges, at ud­skydelsen af Storebæltsbroen vil svække grænseregionens økonomiske udvikling, og beslutningen står i modstrid med de mål, der er sat til styrkelse af de europæiske grænse­regioner.

27. november: Under en forespørgselsdebat om, hvilke strukturfremmende foranstaltning­er landsregeringen vil gennemføre til fordel for landsdelen Sydslesvig, peger økonomi­minister dr. Jürgen Westphal på, at der i de forløbne fire år af forbund og land er ydet 1,34 milliarder DM svarende til 23 % af de

til hele Slesvig-Holsten anvendte midler. Karl Otto Meyer fandt ikke resultaterne tilstrækkelige. Ligesom i Brunsbüttelområdet burde der indsættes en særlig landsbefuldsmægtiget.

28. november: For første gang siden 1950 konstateres en stigning i antallet af håndværkssteder i Slesvig-Holsten. Alene i det sidste år oprettedes 171 nye værksteder, og ialt noteres 7412 håndværkssteder.

30. november: Adskilligt tyder på, at det bliver Hamborg, som får den næste tekniske højskole og ikke Flensborg, ligesom også et planlagt polarinstitut tegner til at gå til Hamborg, fremgår det af en redegørelse i landdagen.

Hjemstavns historie er nøglen til forståelsen af den nationale og universelle historie, understregede professor Erich Hoffmann, Kiel, på et kommunalpolitisk møde i Flensborg. Slesvig-Holsten er et eksempel på den nære sammenhæng med europæisk historie.

Landdagen i Kiel giver enstemmig tilslutning til Karl Otto Meyers forslag om nedsettelse af en strukturkommission til etablering af en teknisk højskole i Flensborg. Det er landsregeringens faste beslutning fortsat at styrke Flensborg, erklærer undervisningsminister Walter Braun.

Det danske sprog er ikke blot et stykke værktøj som ethvert andet fremmedsprog, og vi undergraver vor tilværelse ved at slække på kravet om at tale dansk, siger skoleleder Gerhard Ernst på et møde i Vesterland, hvor man dog også erkender, at konsekvent brug af dansk også kan skabe visse problemer. Det fastslås videre på mødet, at ingen dansk organisation eller institution kan pålægge unge sydslesvigere en moralsk forpligtelse til at vende tilbage til Sydslesvig. Man kan ikke korrekte dem, der vælger en personlig genforening.

Den efter sidste byrådsvalg i Arnæs kommissarisk indsatte borgerforstander, SSV-byrådsmedlem Chr. Wietz, genvælges som

borgerforstander, efter at CDU efter gentagne forsøg må opgive at besætte posten.

NORD FOR GRÆNSEN

1. november: Sønderjydsk Forfatterforening stiftes på Rebbøl-Centret. Foreningen skal støtte digtekunsten i Grænselandet og søge at gøre den kendt af flere. I de første to år valgtes følgende tre til ledelse af foreningen: Margrethe Dodt, Åbenrå, Andreas Brandenhoff, Rebbøl, og Per Jespersen, Randerup.

2. november: Bund deutscher Nordschleswigers generalsekretær Peter-Iwer Johannsen fastslår på et møde i Slesvig, at snakken om diskriminering af medlemmer af det tyske mindretal intet har på sig. Ca. 20 til 25 tyske i Nordslesvig er tjenestemænd eller ansat i offentlig tjeneste.

Danmarks Retsforbund tager spørgsmålet om et frilager op over for skatte- og afgiftsministeren, meddeler folketingsmedlem Alfred Hansen med henvisning til, at der allerede i Flensborg er oprettet et mindre frilager.

3. november: Skoleråd P. Jessen Sönnichsen understreger betydningen af den hjemstavns-historiske undervisning, herunder også det tyske mindretals egne forhold gennem de sidste årtier.

5. november: Efter to års pause genoptages nu Guldhornsspillet, der skal opføres i Møgeltønder Slotspark 6.-12. juli 1979. Tønder Kommune, Tønder Turistforening og Komiteen for Guldhornsspillet går sammen om arbejdet.

Teksten er igen skrevet af Per Jespersen og musikken af Bue Lund Nielsen.

5. november: På den tyske Dag i Tinglev tilsiger forbundsminister Egon Frankes forbundsrepublikkens fortsatte støtte og meddeler, at finansieringen af den tyske skole i

Sønderborg er sikret. Folketingsmand Jes Schmidt pegede på nødvendigheden af en videreførelse af mindretalsklæringerne af 1955.

SPD-fraktionsformand Klaus Matthiesen finder, at mindretalspolitik dels må bero på ligeberettigelse, dels på særrettigheder.

Der forventes af den tyske kirke i Nordslesvig ikke kun religion men også formidling af tysk kultur og dermed også en politisk aktivitet, siger Leif Nielsen, Vollerup, på en drøftelse om mindretallets kirke.

9. november: På Sønderborg kaserne opsættes en mindetavle på døren til den stue, hvorfra skrædder Bruno Topff i dagene 7.-9. november 1918 regerede »Republikken Als«.

10. november: Det fremskudte dige vil for den danske dels vedkommende blive 44 pct. dyrere og beregnes nu til 160 mill. kr. mod tidligere 86 mill. kr.

Den ny landbrugsskole i Tønder indvies. I en tale fastslår amtsborgmester Erik Jessen, at det bliver Vest- og Midtsønderjylland, som får støtten til fortsat udvikling og aktivitet gennem den kommende regionsplan.

11. november: Dansksindede sønderjyske krigsdeltagere mindes adskillige steder våbenstilstandsdagen for 60 år siden.

I et foredrag i Den tysk-danske forening i Hamborg siger amtsborgmester Erik Jessen, at Danmarks indtræden i EF efter hans skøn ikke har ført til nogen ændring i erhvervsstrukturen i Nordslesvig eller i Danmark, og han understreger den danske interesse i, i samarbejdet over grænsen at behandle tingene fra sag til sag frem for at opbygge kontorer og institutioner.

14. november: Sønderjydsk Idrætsforening fejrer sit 75 års jubilæum. Til videreførelse af centerbyggeriet i Sønder Hostrup modtager SI gaver til ialt 250.000 kr.

»Æ Syngforening«, Frøslev Sangforening fejrer sit 100-års jubilæum. Under jubilæums-

festen peges der på, hvordan foreningen gennem sit arbejde sang Frøslev hjem til Danmark.

Professor N. Kingo Jacobsen skriver i et svar til de på det sidste rejste miljøkrav imod et fremskudt dige, at modstanderne af diget bare én vinter skulle leve bag Højerdiget, og peger desuden på de store værdier, der netop på dansk side og i Tønderområdet står på spil under en eventuel stormflodskatastrofe.

Som modtræk mod dannelsen af en mulig EF-region Nord og for det nationale sammenholds skyld bør beslutningen om udskydelse af Storebæltsbroen ændres til en beslutning om at bygge broen, sagde formanden for De Danske Husmandsforeninger, Chr. Sørensen på et møde i Bramminge.

15. november: Af en aktivitetsberetning for Bund deutscher Nordschleswiger fremgår, at til trods for en stemmefremgang ved kommunalvalget i Nordslesvig på 6% er det tyske stemmetal i forhold til det samlede stemmetal faldet fra 5,2 til 4,8%. Ved amtsrådsvalget var tilbagegangen fra 6,1 til 5,2%.

Bund deutscher Nordschleswigers forretningsudvalg finder, at Der Nordschleswiger sammenlignet med andre dagblade i grænselandet ikke citeres tilstrækkeligt og især savnes kildehenvisninger.

Beboerne i marsken ved Tønder og Højer samt de øvrige marskområder skal ikke have trukket restriktioner og fredninger ned over hovedet, siger amtsborgmester Erik Jessen, som også ønsker, at det nye område bag det fremskudte dige drages med ind i planlægningen.

16. november: Den tyske naturbeskyttelsesorganisation for Nordsøvedehavsområdet truer ministeren for offentlige arbejder med en retslig blokade, dersom den danske del af diget ikke trækkes tilbage, hvilket kan betyde, at bygningen af diget udskydes i flere år.

17. november: På Folkehjem i Åbenrå mindes man 60-års dagen for det store møde i 1918, da H. P. Hanssen rejste kravet om en folkeafstemning.

Trafikminister Ivar Hansen siger, at den tyske aktion mod det fremskudte dige intet vil ændre i de danske planer.

18. november: I en redegørelse fra fiskeriministeriet siges, at man vil foretrække en forstærkning af det nuværende dige fremfor et fremskudt dige af hensyn til bevarelsen af de for fiskeriet værdifulde vadehavsområder.

Politimester Iver Møller, Gråsten, udnævnes til årets »Æres-Rummelpotte«.

Den tyske skole i Haderslev skal udbygges inden 1981. Man begynder, så snart udbygningen af skolen i Åbenrå er afsluttet, oplyser skoleråd P. J. Sönnichsen. Midlertidig skal den tyske børnehave på Ryes Møllevej i Haderslev flyttes til det tyske bibliotek på Åstrupvej, til hvilket man vil finde en ny bygning.

Antallet af deltagere i Sønderjyllands Voksenuddannelse er i årene fra 1973/74 til 77/78 steget fra 243 til 806.

Haderslevs »Bürgerverein« holder sin 140-års stiftelsesfest, og er således byens ældste forening.

21. november: Da der savnes midler til gennemførelse af de af Sundhedsstyrelsen krævede forbedringer, må Skodborg forsamlingshus sælges.

En analyse foretaget af instituttet for grænseregionsforskning viser, at 92 % af alle danske, der passerer grænsen, handler syd for grænsen, mens kun 61 % af tyskerne, der kommer herop, foretager indkøb. I 1977 købte hver dansker, som passerede grænsen i personbil, for 98 kr., men var man i bus for 124 kr. Tyskerne købte derimod for 158 kr. i Danmark.

23. november: Forvaltningschef Knud Jensen imødegår kritikken mod et fremskudt dige

ved at pege på, at der i løbet af 15 år er dannet 1700 ha forland, hvoraf kun ca. 1100 ha vil blive inddiget; der er i øjeblikket forlandsområder på 4700 ha og 700 ha er under opbygning.

24. november: Dronning Ingrid indleder sit besøg i forbindelse med uddelingen af rejsestipendier på 86.000 kr. fra Ingrid-Fondet. Dronningen aflægger besøg i Christiansfeld, Haderslev, Sønderborg og Åbenrå.

29. november: Vanskeligheder med videreførelse af Rømø-Sild færgeren har fået både de tyske forbundsbaner og DSB til at undersøge mulighederne af at fortsætte færgedriften gennem et dansk-tysk samarbejde. Der arbejdes dog stadig videre med forsøg på at bevare færgeruten som et privat dansk selskab.

30. november: Ministeriet for offentlige arbejder gør i en redegørelse opmærksom på, at bygningen af et fremskudt dige ikke blot er et spørgsmål om befolkningens sikkerhed, men også må betragtes som et egnsudviklingsprojekt.

I Tønder indvies det restaurerede hus i Uldgade 20 »Emilie Hartmanns hus« efter omfattende restaureringer, formidlet gennem Tønder-fonden. Huset er oprindeligt opført i 1700-tallet.

Sønderjylland er rigt på råstoffer, men alligevel er der grænser for de bestående reserver af sten, grus og sand, fremgår det af en råstofrapport udarbejdet af Sønderjyllands amtsråds miljøafdeling. I gennemsnit er der i tiden 1975 til 77 udvundet 3.406.510 kbm. sten, grus og sand. På basis af de foreliggende tal, vil der kun være reserver i hele Sønderjylland til udvinding i 9,2 år. Selv om der også sker et betydeligt lerforbrug især til teglværksindustrien, vil der her være reserver til 94 år for hele landsdelen.

I 1977 flyttede 7017 personer fra Nord-slesvig, mens 7519 flyttede til landsdelen.

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,

tlf. (04) 52 17 37.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland, Landsarkivet,

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

HØJST ANTIK

v. E. Lund Christiansen
Køb og salg af sønderjyske
antikviteter.

Forretning:

Søndergade 24, 6270 Tønder.

Parkering: Vis a vis Hostrup's Hotel.

Postadresse: DK 6254 Øster Højst.

Telf. (04) 77 51 36.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmlingsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskoleafdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN